

## **"ליהודים היתה אורה ושמחה" (אסתר ח, טז) – על מה? לגישתם המיוחדת של הירושלמי ושל בעלי המסורה לעומת פרשנות הדורות**

### **תקציר**

ביטויי השמחה העזים ביותר המתוארים במגילת אסתר הם שלושת הפסוקים האחרונים בפרק ח (טו–יז), אלא שיש לתהות: מה פשרה של שמחה מופלגת זו ומה טיבה? והרי באותה העת עדיין היו קיימות ותקפות האגרות ששלח המן, ומי יודע מה עתיד להתרחש כאשר יגיע יום המלחמה, י"ג באדר – הוא היום שבו הותר (ג, יג) "לְהִשָּׁמֵד לְהִלָּךְ וּלְאָבֵד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים". בשאלה זו וביישוביה השונים עוסק המאמר.

המאמר פותח בהצגת הקושי הזה בפרקו הראשון, ולאחר מכן מציע בהרחבה, בארבעה פרקים, את הפתרונות העולים מספרות חז"ל ומהספרות הרבנית עד ימינו, מהם על דרך הפשט ומהם על דרך הדרש והדרשנות. פרקים ב–ג מתייחסים לספרות חז"ל, שאומנם לא עמדה על הקושי הנדון במפורש, אבל מן הדרשות והפירושים אשר בה עולות תשובות, ולו חלקיות, לקושי הזה. פרקים ד–ה מתייחסים לפרשני המגילה לדורותיה בספרות הרבנית, שחלק מהם עמדו במפורש על הקושי הזה ומתמודדים איתו.

באשר לספרות חז"ל: מן הבבלי וממדרש תהלים עולה שעיקר השמחה נסבה על עניינים אחרים, ולפי הבבלי גם ייתכן שהיה מקום לשמחה רבה לפני המלחמה (פרק ב). אכן, פירוש מיוחד ומהפכני עולה מן הירושלמי, מהחלוקה לסדרים ולפרשות, וגם ממדרש לקח טוב, שפסוקי השמחה הללו, למרות מיקומם המוקדם במגילה, מתייחסים לאשר אירע לאחר המלחמה ולאחר ניצחון היהודים! תובנה מיוחדת זו מסירה מכל וכול את הקושי הנדון (פרק ג).

באשר לפרשני המגילה: הפרשנים הקדומים (מאות טו–טז), שחלק מהם עמדו במפורש על הקושי הזה, מסבירים כי שמחת היהודים התבססה על אשר אירע בחצר המלך אחשורוש לאחרונה, כמסופר במגילה – מפלת המן ותלייתו ועליית מרדכי לגדולה. לדבריהם, מהפך זה, בשילוב האמונה שמאת ה' הייתה זאת, הם היו גורמי השמחה המופלגת, והם שנטעו בקרב היהודים את תחושת הביטחון כי גם במלחמה הקרובה יושיעם ה' וידם תהיה על העליונה (פרק ד). ואצל פרשני דורנו, מצאנו הסבר מיוחד – ששמחת היהודים המופלגת הייתה בעצם תכסיס שנועד לרפות את ידי אויביהם בטרם תבוא המלחמה (פרק ה).

**מילות מפתח:** מלחמה, שמחה, זכויות, חלוקה לסדרים במגילת אסתר, ישועת ה'.

### פתיחה

עמימות רבה קיימת בפסוקי מגילת אסתר בנוגע לנפשות הפועלות בה,<sup>1</sup> וכבר העמידו מלומדים וחוקרים על כך שרוב הנסתר על הגלגל.<sup>2</sup> לא בכדי רבו בה הפירושים וההבנות, ולעיתים אף מקצה לקצה, וגם מאמר זה, העוסק בשמחת היהודים המופלגת שקדמה למלחמתם בכל אויביהם, ממחיש משהו מריבוי הפנים והפירושים לתכניה של המגילה.

המאמר מחולק לחמישה פרקים: בפרק הראשון יוצג הקושי בפסוקי השמחה שבסוף פרק ח, ולאחר מכן יוצעו היישובים השונים העולים מספרות חז"ל ועד אחרוני זמננו. בפרק ב – היישוב העולה מהבבלי וממדרש תהלים; בפרק ג – היישוב המיוחד והמהפכני העולה מהירושלמי, מבעלי המסורה וממדרש לקח טוב; בפרק ד – פירושם של פרשני המגילה הקדומים; ובפרק ה – פירושם של אחרוני זמננו.

- \* לנושא הנדון כאן התייחסתי לראשונה ובקצרה, בדף שבועי, אוניברסיטת בר אילן (מס' 1006), פרשת תצווה ופורים, תשע"ג, עמ' 4–6, וכעת הוא בא בפנים חדשות. המאמר מוקדש לעילוי נשמת חמי, ר' מוריס (משה) שושן, בן אברהם ועמליה ע"ה, נלב"ע בשושן פורים, תשע"ב.
- 1 לקט של שאלות על סיפור המגילה, ראו לדוגמה: I. Drazin, *Unusual Bible Interpretations: Ruth, Esther, and Judith*, Jerusalem, 2016, pp. 67–69. ובשנים האחרונות יצאו לא מעט ספרים אשר מלקטים פירושים על מגילת אסתר, ויש בהם התייחסויות להרבה מאוד שאלות, ובחלק מהם אף ניכרות השאלות בכותרות הפנימיות המרובות שבתוך עמודי הספר, כמו: מגילת אסתר מתיבתא, מגילה מבוארת עם אוצרות המגילה, הוצאת עוז והדר, בית שמש תשע"ו; מגילת אסתר מתיבתא, מגילה מבוארת עם אוצרות המגילה, אוצר גאוני ספרד, הוצאת עוז והדר, בית שמש תשע"ז. ויש שכתבו על המגילה ספר שכולו בדרך של שאלות ותשובות, כמו: ר"ח ולוסקי, מה שאלתך, מגילת אסתר בדרך של שאלות ותשובות, חיפה תשע"ב (מהד' שנייה ומורחבת יותר, חיפה, תשפ"ב); ר"ש בן-דוד, המגילה המחכימה, מגילת אסתר, ירושלים תשע"ה (ואולם בספר זה השאלות הן לא על סיפור המגילה, אלא הן בענייני הגות והשקפה, מוסר והלכה, אבל הדיונים בכל העניינים הללו נקשרים לפסוקי המגילה ולדברי חז"ל עליה ובאופנים מגוונים).
- 2 זו הסתרה מכוונת ומגמתית, ולא רק בהעלמת שם ה' במגילה כפי שהודגש בספרות הרבנית, (למשל: הקדמת הראב"ע ומבואו של ר"י עראמה בפירושם לאסתר), אלא גם בכל מיני עובדות ופרטים, מניעים ומסרים, שבמודע ובמכוון הועלמו והוסתרו בסיפור המגילה, ובכך גם מתבלטת שונותה וניכרת מיוחדותה בהשוואה לשאר סיפורי המקרא כפי שצינו מלומדים וחוקרים. ראו: י' גרוסמן, אסתר מגילת סתרים, ירושלים 2013, מבוא, עמ' 8–1, ובהמשך ספרו, בניתוחו לפרקי המגילה ובעיוניו במהלכיה ובמסריה. על העמימות והערפול בטקסט המקראי כאמצעי ספרותי מודע ומכוון לאפשר יותר מקריאה אחת, ראו גם: א' אבנרי, עומדות על הסף, שייכות וזרות במגילות רות ואסתר, ירושלים 2015, עמ' 21–23, והספרות הנזכרת בהערה 12 שם.

### א. הקושי: מה פשר השמחה המופלגת שקדמה למלחמה?

לאחר מפלת המן ותלייתו, מסופר במגילה (ח, א–ב) כי אחשורוש העניק למרדכי את הסמכויות שהיו להמן וגם את רכושו. בהמשך (פסוקים ג–ו) מסופר על תחנוני אסתר לפני המלך "להעביר את רעת המן האגגי ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים". אכן, מאחר ש"כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב" (ח, ח), ואין אפשרות לבטל חוק כתוב וחתום, הציע אחשורוש לאסתר ולמרדכי לפרסם חוק חדש לטובת היהודים, שגם הוא יהיה כתוב וחתום בטבעת המלך, ויחליף את צו ההשמדה שכבר שלח המן. וכך עשו, כמסופר (ח, ט–יא):

וַיִּקְרָאוּ סִפְרֵי הַמֶּלֶךְ בַּעֲת הַהִיא בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי הוּא חֲדָשׁ סִינּוֹ בְּשָׁלוֹשָׁה וְעֶשְׂרִים בּוֹ וַיִּכְתֹּב כָּכָל אֲשֶׁר צִוָּה מֶרְדֳּכָי אֶל הַיְּהוּדִים [...] אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ לַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בָּכָל עִיר וְעִיר לְהַקְהֵל וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם לְהַשְׁמִיד וְלַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל חַיִּל עִם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֹתָם טָף וְנָשִׁים וְשָׁלָל לְבָז.<sup>3</sup>

כאשר יצאו הרצים ובידם הצו החדש לפרסמו ברחבי הממלכה, "והדת נתנה בשושן הבירה", מספרת המגילה (ח, טו–יז):

(טו) וּמֶרְדֳּכָי יָצָא מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ בְּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת וְחוּר וְעֶטְרַת זָהָב גְּדוֹלָה וַתִּכְרֹז בּוֹץ וְאַרְגָּמָן וְהָעִיר שׁוֹשׁוֹן צָהָלָה וְשִׂמְחָה; (טז) לַיְּהוּדִים הָיְתָה אֹרֶה וְשִׂמְחָה וְשׁוֹשׁוֹן וִיקָר; (יז) וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל עִיר וְעִיר מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וַדָּתוּ מְגִיעַ, שִׂמְחָה וְשׁוֹשׁוֹן לַיְּהוּדִים, מִשְׁתֵּה יוֹם טוֹב, וְרַבִּים מֵעַמִּי הָאָרֶץ מִתִּיִּיחָדִים כִּי נָפַל פֶּחַד הַיְּהוּדִים עֲלֵיהֶם. (ההדגשות שלי).

לפנינו מקבץ תיאורי שמחה עזים ומופלגים – בשלושה פסוקים – שאין כמותם בכל סיפור המגילה.<sup>4</sup> ועל שמחה מופלגת זו של היהודים, הן בעיר שושן הן בשאר

3 צו זה של מרדכי זהה בלשונו לצו ששלח המן, אלא שהוא מכיל הוראות הפוכות. בניגוד "להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים, מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד" (ג, יג), לפי הצו החדש "להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם, טף ונשים [...] ביום אחד" (ח, יא–יב). וכבר העירו רבים, כי פרק ח במגילת אסתר הוא פרק של מהפכים. ראו למשל: ע' חכם, אסתר עם פירוש דעת מקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' נד–נה; א' ברלין, מקרא לישראל, אסתר, ת"א–ירושלים תשס"א, עמ' 131–132. וראו גם להלן הערה 16.

4 לא בכדי נבחר הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה אורה ושמחה ושושן ויקר" לאחד מן הפסוקים הנאמרים בטקס ההבדלה לפני ברכת הגפן "לסימן טוב". ראו: רמ"א, דרכי משה, טור או"ח, סי' רצו, א; שו"ע, או"ח שם. ויסודו בספר מהרי"ל, הלכות שבת, מא, מהד' ר"ש שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' רכד. ואולם במקורות הקדומים יותר שהזכירו אמירת פסוקים בטקס ההבדלה – לא הוזכר פסוק זה, ראו: סדר רב עמרם גאון, סדר מוצאי שבת, מהד' גולדשמידט, ירושלים תשס"ה, עמ' פג–פג. ושמא יש בכך הד מסוים לעובדה שהשמחה בפסוק זה "עוד

המדינות והערים, יש לשאול: מה מקומה ומה טיבה, כאשר עת המלחמה הולכת וקרבה, ואין מי שידע את סופה?<sup>5</sup>

ובהרחבה: שלושה תיאורי שמחה יש בפסוקים שלפנינו: הראשון "וְהָעִיר שְׂשׁוֹן צְהֵלָה וְשִׂמְחָה", השני "לְיְהוּדִים הִיְתָה אוֹרָה וְשִׂמְחָה וְשִׂשׁוֹן וִיקָר", והשלישי "וְשִׂשׁוֹן לְיְהוּדִים, מִשְׁתָּה וְיוֹם טוֹב". והינה אם ברי הדבר בכתוב שהתיאור השלישי מוסב על כל היהודים שבממלכת אחשורוש "בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר", הרי שלגבי שני התיאורים הקודמים יש מקום להתלבט כלפי מי הם מוסבים, האם

אינה שמחה שלמה" (כלשון בראשית רבה, מב, ג, ועיינו בדוגמאות שם) וכפי שאנו תוהים כאן להלן בפנים.

יש מפרשני המגילה שעמדו על כך שהתיאור "משתה ויום טוב" (בפסוק יז) מתייחס לכל מדינה ומדינה ולכל עיר ועיר, אבל לא לעיר שושן. כך למשל כתב ר"א אשכנזי בחיבורו יוסף לקח (אסתר ט, טז):

אמנם בשושן לא עשו משתה ויום טוב, להיותם נגזרים אחרי מרדכי שלא היה שמח ולא עשה משתה, עד שראה סוף הנס, שהצדיקים לעולם יראים פן יגרום החטא (ברכות ד ע"א). ועוד שאין לשמוח במפלתן של רשעים (משלי כד, יז), רק באיבודן ומיתתן, שנאמר (שם יא, י) "ובאבוד רשעים רינה". לפי שבכל עוד שלא מתו, אפשר יחזרו בתשובה ואין צריך לשמוח במפלתן, אבל להתפלל שישובו מדרכם הרעה (ברכות י ע"א) [...] ורק אחרי המיתה כיון שמת ולא חזר בתשובה "ובאבוד רשעים רינה". וכן מרדכי לא עשה אותו יום משתה עד ראות איבודם. או אפשר שמרדכי לא עשה משתה, עד שראה (להלן ט, ב) שלא עמד איש בפניהם, שלעולם היה ירא פן יבצר במלחמה ההיא נפש מישראל.

מלבד שדבריו מותירים אותנו עם קושי מסוים לגבי כל מדינה וכל עיר, מה פשר שמחתם המופלגת במשתה ויום טוב, והרי גם הם לא ראו עדיין את "סוף הנס", והיה גם להם לחשוש "שמא יגרום החטא"? הרי שגם לגבי העיר שושן, הא תינח "משתה ויום טוב" דלא הו, "צהלה ושמחה" מאי איכא למימר? והרי עדיין לא ראו שלא עמד איש בפניהם! ומה מקום היה לצלה ושמחה, כאשר יראים "פן יבצר במלחמה ההיא נפש מישראל"?

וכפי שכתב ר' משה חלאיו בפירושו למגילה, נדפס לראשונה בתוך: מגילת אסתר עם פירושי הראשונים, "תורת חיים", ירושלים תשס"ו, אסתר שם, עמ' קסה: "ובכל מדינה ומדינה – שבכל מלכות אחשורוש".

לכלל היהודים הייתה "אורה ושמחה"<sup>7</sup> או ליהודי העיר שושן בלבד?<sup>8</sup> כן יש לתהות, האם כל העיר שושן<sup>9</sup> "צהלה ושמחה", נוכרים ויהודים כאחד,<sup>10</sup> או שמא רק יהודי העיר הזאת?<sup>11</sup>

- 7 כך עולה מבבלי, מגילה טז ע"ב "אורה זו תורה" (יצוטט להלן בפנים פרק ב סעיף 1), וכן עולה מדרשות נוספות של חז"ל שהאירו בפסוק זה עניינים הנוגעים לכלל היהודים ולא דווקא ליהודי שושן, כמו למשל: מדרש אגדת אסתר, פרשה ז, טז (מהד' ר"ש בובר, קראקא תרנ"ז, עמ' 71): "אבל וצום ובכי ומספד שעשה בתחלה, חילופם נתן להם הקב"ה אורה ושמחה וששון ויקר". כן נקט מפורשות בביאור רבי שמואל די אוזידא למגילת אסתר שם (מהד' רח"א קאופמן, ירושלים תשנ"ג, עמ' רעב): "בודאי שמ"ש ליהודים היתה אורה ושמחה הכונה על כל היהודים שבכל העולם". וכן נקטו פרשנים נוספים, קדומים ומאוחרים, כמו: ר' מרדכי מערקל (מאות ט"ז–י"ז), מירא דכ"א, אסתר שם, נדפס בתוך: מקראות גדולות "אורים גדולים", אסתר (עם אוצר פירושים קדמונים נדירים), ירושלים תשס"ה, כרך ב, עמ' א"ר.
- 8 כך נראה סבור הרלב"ג, אסתר ח, טז, שכתב: "ליהודים אשר שם היתה אורה ושמחה וששון ויקר", ע"ש. וכך נקטו: ר' יוסף אבן יחיא, אסתר ח, טז–יז, נדפס בתוך: מקראות גדולות "אורים גדולים" אסתר (לעיל הערה 7), כרך א (בחלקו הראשון של הכרך, עם פסוקי המגילה), עמ' קלט; ר' אברהם סבע, אשכול הכופר על מגילת אסתר, אסתר שם, מהד' ירושלים תשע"ח, עמ' שלח; ר' וידאל הצרפתי, מגילת סתרים, אסתר ח, טז, נדפס בתוך: מקראות גדולות "אורים גדולים" (לעיל הערה 7), כרך א (בחלקו השני של הכרך, הנקרא אוצר פירושים קדמונים ונדירים), עמ' תז (שהאורה והיקר היה רק בשושן).
- 9 יש שהגדיל וכתב: "והעיר שושן צהלה ושמחה" – בא להגיד שאפילו העיר בעצמה אבניה ועצייה שמחו במשול מרדכי על עם דל". ראו: מגילת אסתר עם ביאור לקח טוב, לר"ט צהלון (מאות ט"ז–י"ז), ירושלים תשס"ה, עמ' קמא. וכן כתב ר"א הכהן (מאות י"ז–י"ח), מגילת אסתר ע"פ דגא פשרא, ירושלים תשמ"ט, עמ' קכג.
- 10 כך בתרגום שני, אסתר שם: "סגיאינ מן בני אנשא הוו חדיין על מפלתיה דהמן רשיעא" (= רבים מבני האדם היו שמחים על מפלתו של המן הרשע), והוא מסיים "וקרתא דשושן צהלא וחדוה"; רלב"ג שם (כאופן שני); ר"מ אלמושינו, ידי משה, על שיר השירים, אסתר, רות, מהד' ב"ב תשי"מ, עמ' רמט. וכך למשל כתב ר"מ אלשיך, משאת משה, אסתר ח, טו (מהד' מכון לב שמח, ירושלים תש"ן, עמ' תפג): "כי נתן ה' את חן מרדכי בעיני כל הגויים יושבי הארץ". (ובדומה כתב ר"ש די אוזידא שם, לעיל הערה 7, עמ' רעב, והוסיף והדגיש "ועתה השי"ת הפך לבם לאהוב עמו"). ויש שכתב על מרדכי: "כי לא נתנהג בגאווה וגודל לבב כמו שעשה המן, שעשה באופן שכולם יחיו משתחוים לו [...], אלא אדרבה נתנהג בהכנעה". ראו: מגילת אסתר ע"פ רבי אלישע גאליקן, מהד' לייקוואוד תשנ"ה, עמ' קלא. ויש שהטעים: "לפי שידעו נאמנה כי לא יצא דבר תקלה מתחת ידו, וגם לא היה להם קנאה ממנו, בראותם שהיה ראוי והגון לאותה המעלה, לזה היה להם שמחה וצהלה. ירצה בין בלב ובין בפנים! ראו: ר' שם טוב מלמד, מאמר מרדכי, בתוך: מקראות גדולות "אורים גדולים" (לעיל הערה 7), כרך ב, עמ' א"צח. וכן נקטו עוד רבים, שגם הנוכרים בשושן שמחו, כמו: ר"א צהלון, ישע אלהים, אסתר ח, טו, מהד' ירושלים תשע"ח, עמ' קא; ר"א אביוב, שמן המור, ירושלים תשס"ד, אסתר שם, עמ' רכב; ראש"ב סופר, כתב סופר, מהד' ת"א תשנ"ה, ח"א, מגילת אסתר, עמ' שפ; מלבי"ם, אסתר שם; ר"ש סופר, שיר מעון, ספר שמות, ירושלים תשנ"א, מגילת אסתר, עמ' פד; ר"י חיים, קרן ישועה השלם, על אסתר, ירושלים תשנ"ח, עמ' קטז; ר"ז סורוצקין, מגילת אסתר עם ביאור חוט של חסד, ירושלים תשל"ו, עמ' מג–מד. והגדיל רל"י מבאדיטשוב בדבריו: "אף על פי

מכל מקום, גם הממתנים את היקף הנכללים בפסוקים אלו והמצמצמים את קהל השמחים והצוהלים, מודים שמפשט הכתוב עולה בביורר ששמחה רבה הייתה ליהודי שושן בגדולת מרדכי, ושמחה כפולה ומכופלת הייתה ליהודי הממלכה כולה במהפך שאירע אצל אחשורוש לטובת היהודים, ששיאו באיגרות הנותנות רשות ליהודים להגן על חייהם ואף לתקוף את אויביהם. הגעתן של האיגרות עוררה אותם, כמפורש בכתוב, לא רק ל"שמחה וששון" אלא גם ל"משתה ויום טוב"!

על תגובה זו של היהודים אנו תוהים ושואלים: האומנם היה מקום לשמחה כה רבה? והרי למרות כל אשר אירע בשושן ובממלכה פקודת המן עדיין נותרה על כנה, והאיגרות ששלח אל כל מדינות המלך מאפשרות "לְהִשָּׁמֵד לְהָרַג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים, מִנֶּעֱרָר וְעַד זָקֵן טָף וְנָשִׁים, בְּיוֹם אֶחָד בְּשָׁלוֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁנִים עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ אֲדָר, וּשְׁלָלָם לְבוֹז" (ג, יג), ומי יודע מה עתיד להתרחש ביום המלחמה, בייג באדר, בעוד כתשעה חודשים?<sup>12</sup> ועוד, מניין להם ליהודים שידם תהיה על העליונה

שרוב אנשי העיר לא היו יהודים כלל, אף על פי כן היה להם שמחה, אף על פי שלא היו יודעים הטעם למה הם שמחים" (!). ראו: קדושת לוי על התורה ומועדים, פורים, על הפסוק והעיר שושן (מהד' ברוקלין תשנ"ו, כרך א, עמ' רלו), וע"ש הסברו.

וכמדומה שלהבנה זו, שגם הנוכרים שבשושן שמחו, יש גם הד וביטוי כבר אצל חכמי התלמוד והמדרש, אשר הסמיכו את הפסוקים - "בְּטוֹב צְדִיקִים תַּעֲלֶץ קָרְנָה, וּבְאַבֵּד רָשָׁעִים רָנָה" (משלי יא, י), ו"בְּרִבּוֹת צְדִיקִים יִשְׁמַח הָעָם, וּבְמִשָּׁל רָשָׁע יֵאָנַח עָם" (שם, כט, ב) - לצהלת העיר שושן ולשמחתה בשל גדולת מרדכי ואסתר הצדיקים מכאן ומפלת המן ומשפחתו הרשעים מכאן. ראו: מגילה יא ע"א (דרשת רבא בפסוק במשלי כט, ב); מדרש לקח טוב, ראש פרשת כי תצא (דרשת הפסוק במשלי יא, י); מדרש לקח טוב, תחילת ההקדמה לאסתר.

11 כך במדרש לקח טוב, אסתר ח, טו: "והעיר שושן צהלה ושמחה – אלו היהודים שבשושן". כן נקט בקצרה הראב"ע: "והעיר שושן – ששם היהודים". וכך הוא גם בנוסח א' וגם בנוסח ב' של הראב"ע, שנדפסו בתוך: מגילת אסתר "תורת חיים" (לעיל הערה 6), עמ' קסג. ובניסוח מפורש יותר כתב ר' ישעיה דטראני הזקן, נדפס גם בתוך: מגילת אסתר "תורת חיים", עמ' קסד: "והעיר שושן צהלה ושמחה – היהודים אשר היו בעיר שושן היו צוהלים ושמחים, ולא כל העיר". כך פירשו גם: רלב"ג, אסתר שם (בפירושו הראשון); ר"א אשכנזי, יוסף לקח, אסתר שם (מהד' ר"י גולדברג, ירושלים תשע"ט, עמ' רמד). וראו גם: ר"ר מרגליות, המקרא והמסורה, ירושלים, תשמ"ט, מגילת אסתר, עמ' כט.

12 ואומנם, עתה בעקבות המפנה אצל אחשורוש לטובת היהודים, ברור שלא ישלחו מטעמו גדודי צבא לנפוע ביהודים, והדבר יקל במידת מה על המערכה הצבאית. אולם כבר הדגישו חוקרים, שמלכתחילה לא התכוון המן לכך שצבא המלך ישמיד את היהודים, אלא שתושבי המדינות שבהם חיים היהודים יעשו זאת, וככתוב (ג, יד): "וְגָלוּי לְכָל הָעַמִּים לְהָיִיתָ עֲתִידִים לְיוֹם הַזֶּה", ומתברר שרבים ברחבי ממלכת אחשורוש הוגדרו "צירים", "שונאים" ו"ואויבים" את היהודים, כעולה מרבות הנפגעים במערכה נגד היהודים. ראו: "פליישמן, 'מדוע הצליח המן לשכנע את המלך אחשורוש להכחיד את כל היהודים החיים באמפריה הפרסית', *HUCA* 68 (1997), עמ' מא–מג. כך שלאורך כל התקופה שקדמה למלחמה, היה בהחלט מקום לדאגה וחשש מן העימות העתיד לבוא.

ולא ייגרמו להם אבדות בנפש וברכוש?<sup>13</sup> ואולי ח"ו יתממשו דברי אסתר, ולו באופן חלקי, "וְיִרְאִיתִי בְּרָעָה אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֶת עַמִּי" (ח, ו)<sup>14</sup> עוד יש לשים לב, כי התיאור הנדון כאן (אסתר ח, טו–יז) הוא היפוכו של התיאור המופיע לעיל במגילה, בעת שנודע על תוכנית ההשמדה של המן. במגילה מסופר כי בחודש הראשון, ב"ג בו, נקראו סופרי המלך ונכתב ככל אשר ציווה המן. ולאחר שיצאו הרצים, "והדת נתנה בשושן הבירה, והמלך והמן ישבו לשתות", מסופר (ד, א–ג):

וּמֵרָדִיכִי יָדַע אֶת כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה וַיִּקְרַע מְרָדִיכִי אֶת בְּגָדָיו וַיִּלְבֹּשׁ שָׁק וַאֲפֹר וַיֵּצֵא בְּתוֹךְ הָעִיר וַיִּזְעַק זָעָקָה גְדֹלָה וּמָרָה; וַיָּבֹא עַד לִפְנֵי שַׁעַר הַמֶּלֶךְ כִּי אֵין לְבֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בְּלְבוּשׁ שָׁק; וּבְכָל מַדִּינָה וּמְדִינָה, מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וַדָּתוֹ מִגִּיעֵ, אֲבָל גְּדוֹל לִיְהוּדִים וְצוּם וּבְכִי וּמִסָּפָד, שָׁק וַאֲפֹר יָצַע לְרַבִּים. לעומת מרדכי שקרע את בגדיו ולבש שק ואפר, יצא עתה מרדכי "בלבוש מלכות", ובעצם "בחמשה לבושי מלכות".<sup>15</sup> כמו כן, לעומת "אבל גדול ליהודים, וצום ובכי ומספד", אנו שומעים עתה על "שמחה וששון ליהודים, משתה ויום טוב".<sup>16</sup> אולם,

13 יש שדקדק שבפסוק טז, "ליהודים היתה אורה", נכתבה תיבת "ששן" חסרה, ללוא ו', והציע כמה הסברים לכך, ואחד מהם: "כי הנשים לא היו ששות בלב שלם, כי היו יראים אחרי שאחשורוש ידע שאסתר יהודית יצוה לשרים כמו כן לקחת מבתות ישראל להם לנשים". ראו: ר"י גליס, תוספות השלם, אסתר, ירושלים תשס"ג, אסתר ח, טז, אות ב, עמ' קמג–קמד (מרי"א מגרמייזא. ופירוש זה אינו מופיע בפירוש הרוקח על המגילות, לר"א מגרמייזא, ב"ב תשס"ב, אסתר שם, עמ' עח–עט). אכן, לאור דבריו יש לשאול: מדוע גם בפסוק יז שאחריו לא כתוב ששון חסר ו' – כלום יהודי הממלכה, גברים ונשים כאחד, יכולים היו להיות בשמחה שלמה כאשר המלחמה בפתח ותוצאותיה לא ידועות? וכתמיהתנו בפנים.

14 תמיהתנו זו דומה לאשר תמהו בספרות הרבנית על הפסוק הפותח את פרשת כהן המשיח (דברים כ, ב): "וְהָיָה כְּקִרְבָּנְךָ אֶל הַמִּלְחָמָה". כך למשל תמה בעל אור המאיר: "יש להבין מה לשון והיה שיגיד שמחה, ובכאן שמחה מה זו עושה, כיון שמקריבים את עצמם למלחמה, ודרך הארץ כשהולכים למלחמה, אפילו מלומדי מלחמה יראו לנפשם, אם יהיו מהמנצחים או מהמנוצחים!" (ר' זאב וולף מוואטאמיר, אור המאיר, ספר דברים, וורשא תרמ"ג, שופטים, דף יב ע"ד). ואולם, תמיהתנו בפנים עזה וחריפה הרבה יותר. שכן, בפרשת כהן המשיח אין נזכרת השמחה אלא ברמז ובמילה אחת בלבד ("והיה"), ואילו כאן במגילה נזכרת השמחה במפורש, במספר מילים ובתיאורים מופלגים, ועל כך בוודאי ובוודאי שיש לתמוה מה מקומה ומה פשר עוצמתה, כאשר יהודי העיר שושן ויהודי הממלכה כולה הולכים וקרבים אל המלחמה!<sup>15</sup> כאמור במגילה טז ע"ב, ו"לבוש מלכות" האמור בפסוק הוא שם כללי לכל חמשת הלבושים שזכרו אחר כך בפסוק הזה.

16 רבים עמדו על ההיפוכים הללו בנוגע למרדכי וליהודים, וערכו השוואות שונות בין התיאורים כאן בפרק ח ובין התיאורים בפרק ד שבמגילה. ראו על כך: לעיל הערה 3; מדרש אגדת אסתר, פרשה ח, טז ("חילופם נתן להם"). ובספרות הרבנית, ראו למשל: ר"י גליס, תוספות השלם (אוצר פירושי בעלי התוספות), אסתר, ירושלים תשס"ג, אסתר ח, טו, עמ' קמ–קמא (משם

בעוד שלתיאור האבל והצום היה בסיס מוצק ומובן, שהרי "נגזר עליהם כליה"<sup>17</sup>, הרי שלתיאור המהופך של השמחה והששון לא היה אלא בסיס חלקי, וקשה להבין מה הביא לתוקפו ולהיקפו! צא וראה האמור במדרש אסתר רבה, על התיאור "אבל גדול ליהודים" (פרשה ח, ב, מהד' תבורי-עצמון, עמ' 156):

וכי יש אָבֶל גדול ויש אָבֶל קטן? בנוהג שבעולם, כל האבלים אבלן מתמעט והולך עד שהן לשבעת הימים. תקפו יום ראשון, וכל שהוא הולך, הוא תש. אבל זה – עד שהוא שנים עשר חדש. אָבֶל זה דהמן – כל מה שהוא הולך מתגבר, שכל יום שהוא הולך ויוצא היו אומרים: כבר יצא יום אחד מחיינו. אָבֶל אָבֶל דעלמא כשמת לו בן או' לו המנחמים: יחיה בנך הנשאר לך, ואם אין לו בן אחר אומרים לו: האריך ימים. אבל כאן הכל לקוחין למיתה לְהַשְׁמִיד לְהַרְגַּ וּלְאַבֵּד [אֶת כָּל הַיְּהוּדִים] (אסתר ג, יג).

ואם זה, לפי המדרש, היה הבסיס לאבלם הגדול של היהודים, כאשר נתפרסמה תוכנית ההשמדה, ואבל זה "כל מה שהוא הולך – מתגבר" הרי שקשה להבין מה היה הבסיס להיפוכו המוחלט. וכי עליית מרדכי לגדולה ופרסום האגרות לטובת היהודים הוציאו באחת את כולם מן החשש ומן האימה של "לקוחין למיתה להשמיד להרוג ולאבד"!!

ראוי להבהיר עתה: אף שהשאלה שעוררנו כאן על השמחה המופלגת של היהודים נראית מתבקשת ועולה מפשוטו של מקרא ומעצם קריאת סיפור המגילה, בכל זאת, מעטים עסקו בה והתייחסו אליה.<sup>18</sup>

ר"י קרא; ר"א מגרמייזא, פירוש הרוקח על המגילות, ב"ב תשס"ב, אסתר שם, עמ' עח; ר"מ עראמה, עקידת יצחק, אסתר שם, בתוך: מקראות גדולות, "אורים גדולים" (לעיל הערה 7), כרך א (בחלקו השני של הכרך), עמ' תסד; ר"א גאליקו, לעיל הערה 10, אסתר שם, טו–ז, עמ' קלא–קלה; ר"מ מערקל, מירא דכיא, לעיל הערה 7, בתוך: "אורים גדולים", כרך ב, עמ' אירי, אסתר שם, ועוד רבים.

17 כלשון מדרש פנים אחרים, נו"ב, פרשה ד, על הפסוק "ומרדכי ידע" (וכע"ז במדרש אבא גוריון, פרשה ד). וכך למשל, כתב ר"י אבן יחיא (אסתר ד, ג, לעיל הערה 8, עמ' פב): "אבל גדול ליהודים – על הגזירה אשר נגזרה בתחתונים, ועל הלשון הרע המסופר מהם". והוסיף (עמ' פב–פג): "ועל הדת שנתנה עליהם ליהרג היו עושים תשובה על ידי צום ובכי ומספד, ולרבים מהם הגיע התשובה עד כי מצעם היה שק ואפר".

18 גם בספרות המחקר על אסתר המצב דומה, ויש בה בעיקר התמודדות עם שאלות אחרות על הפסוקים הללו (אסתר ח, טו–ז), כמו: האם שמחו הנוכרים במפלת המן ומדוע? האם רבים מעמי הארץ אומנם התייחדו באותם הימים? מה טיבה של התייחדות זו ומה גרם לה? ראו לדוגמה: ברלין, לעיל הערה 3, עמ' 137–138; גרוסמן, לעיל הערה 2, עמ' 217–221; C. A. Moore, Esther (The Anchor Bible), New York 1982, pp. 81–83; L.M. Day, Esther (Abingdon Old Testament Commentaries), Nashville, 2005, pp. 138–143; J-D



זאת ועוד, את היישובים לשאלה זו, שמצאנו בספרות חז"ל ובספרות הרבנית, שהם הציר המרכזי עליו סובב המאמר, יש לחלק לשני סוגים עיקריים: יישובים על דרך הפשט (להלן פרקים ג–ד) ויישובים על דרך הדרש והדרשנות (להלן פרקים ב, ה).

## ב. היישוב העולה מהתלמוד הבבלי וממדרש תהלים

בספרות חז"ל אין התייחסות מפורשת לשאלה הנידונה כאן (לעיל פרק א). אולם מהפירושים ומהדרשות של הפסוקים משתמעות בעקיפין תשובות, ולו חלקיות, כפי שנפרט להלן.

### 1. מהבבלי וממדרש תהלים עולה עיקר השמחה בעניינים אחרים

כך מובא בבבלי מגילה, טז ע"ב, משם האמורא רב יהודה, בנוגע לפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה":

"ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר" (אסתר ח, טז), אמר רב יהודה: **אורה** – זו תורה, וכן הוא אומר (משלי ו, כג): "כי נר מצוה ותורה אור". **שמחה** – זה יום טוב, וכן הוא אומר (דברים טז, יד): "ושמחת בחגך", **ששון** – זו מילה, וכן הוא אומר (תהלים קיט, קסב): "שש אנכי על אמרתך". **ויקר** – אלו תפלין, וכן הוא אומר (דברים כח, י): "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", ותניא, רבי אליעזר הגדול אומר: אלו תפלין שבראש. (ההדגשות שלי).

פרשני התלמוד ופרשני מגילת אסתר התלבטו בפענוחה של דרשה זו המפקיעה את המילים ממשמעותן הפשוטה, ומציינת ארבעה דברים שאינם מפורשים בכתוב,

Macchi, Esther (International Exegetical Commentary on the Old Testament, Translated from French by C. Palmer), Stuttgart 2018, pp. 249–253. ויותר מכך, חוקרים שונים שהציעו פירושים קצרים לפסוקי השמחה הללו כמו מעוררים בפירושיהם את השאלה הנידונה כאן אלא שמשום מה הם התעלמו ממנה. כך למשל כותבת ברלין (שם, עמ' 137): "לכש מגיע הצו החדש לכל פרובינציה היהודים שם שמחים, שכן הם מבינים שנצלו". וכך כותב מאצ'י (שם, עמ' 250): "the proclamation of the right to the Jews to defend themselves is celebrated as though the battle has already been won". והקורא את דבריהם תוהה ותמה: מדוע היהודים הבינו שניצלו, ומדוע הם היו כה שמחים "כאילו כבר ניצחו במלחמה" כאשר המלחמה עדיין לא התחילה ומי יודע את אשר יארע בה?! אולם, ראו דבריו של קליינס, להלן הערה 81.

אלא נרמזים בו, והם: תורה, יום טוב, מילה ותפילין. יש שכתבו,<sup>19</sup> שהמן גזר שלא יעסקו בתורה ובמצוות הללו, ועתה בטלה גזירתו ויכלו היהודים לשוב ולקיימן. יש שכתבו,<sup>20</sup> שגם קודם לכן קיימו את המצוות הללו, אלא שלא קיימו אותן בשמחה ובאהבה עד שנושעו מהמן. ויש שכתבו,<sup>21</sup> שחז"ל באו ללמד מה הן הזכויות שעמדו לטובת היהודים והביאו לניצחונם.

19 כך נקטו רבותינו הראשונים: רש"י, מגילה שם; רבנו בחיי, כד הקמח, ערך פורים (בתוך: כתבי רבינו בחיי, מהד' רח"ד שעוועל, ירושלים תש"ל, עמ' שלח). וקרוי לכך עולה ממדרש מגלת אסתר (משוער מאה י"ג לערך), אסתר ח, טז, נדפס בתוך: רי"ד אייזענשטיין, אוצר מדרשים, מהד' ב"ב תשע"ח, ח"א, עמ' קכז-קכז. (שם לא נאמר במפורש שהמן גזר, אלא "וחזרו להגות בתורה ולעסוק בה", ו"שהיו מונעין בניהם מלמול"). וראו גם: מהרש"א, חידושי אגדות, מגילה שם; ר' חנוך זונדל ב"ר יוסף, ענף יוסף, על עין יעקב, מגילה שם, שהסבירו מדוע גזר המן דווקא על מצוות אלו. ראו גם מה שהרחיב במגילת אסתר עם ביאור לקח טוב (לעיל הערה 9), עמ' קמב-קמה (ולדעתו המן גזר על כל המצוות, שהרי כולן כלולות במילה "תורה", אלא שעל אלו הנזכרות בתלמוד הוא גזר בפירוש). ובהקשר זה יש שהוסיף, כי אומנם במגילה מסופר שהמן גזר רק להשמיד להרוג ולאבד, אבל כנראה הוא גם גזר שלא יעסקו במצוות עד זמן ההשמדה. ראו: פירוש רבינו יוסף חיון (מאה ט"ו), אסתר שם, בתוך: "אורים גדולים" (לעיל הערה 7), כרך ב, עמ' א'קמג.

20 לכן לשונות "אורה ושמחה" הן המלמדות על התורה ועל המצוות הללו. כך בפירוש מירא דכיא, אסתר שם, לעיל הערה 7, עמ' א'רי: "ואף שקודם כן היו גם כן מקיימים אבל לא היו בשמחת לב כי היו טרודים באבילות מחמת הגזירה רעה שהיה עליהם והיה כאילו לא מקיימים". ורבים הסבירו את דרשת חז"ל שלפנינו על רקע דברי הבבלי במקום אחר (שבת פח ע"א): "ההדור קבלוה בימי אחשורוש" - המלמדים כי בשונה מקבלת התורה בהר סיני שהייתה מתוך כפייה, הרי שבימי אחשורוש קיבלו שוב את התורה ומרצון. כך פירשו: ר"י צרפתי (מאות ט"ז-י"ז), יד יוסף, אמסטורדם ת"ס, פרשת תצוה, דרוש רביעי, דף קסד ע"א; ר"א הלוי גומבינר (מאה י"ז), זית רענן (פירוש על הילקוט), ונציה, תק"ג, מגילת אסתר, דף צג ע"ג, רמז התרנ"ט. כך למשל, כתב ר"א הכהן (מאות י"ז-י"ח), לעיל הערה 9, עמ' קכה: "עכשיו שקבלו התורה ברצון היה קיום המצות להם שמחה, ולכן לרמז לזה כינה להם בלשון שמחות, אורה ושמחה וששון ויקר". וכך נקט ר"מ סופר (מאות י"ח-י"ט), דרשות חת"ם סופר, דרוש לז' אדר, תקפ"ז, מהד' רי"י שטרן, כרך א, ירושלים תשל"ד, דף קנד ע"א; תורת משה השלם, ח"ב, שמות, מהד' ירושלים תשנ"ה, עמ' קפ (על הפסוק ליהודים). כן נקט בנו בעל "כתב סופר", להלן הערה 24. וכן נקטו רבים מבעלי החסידות, כמו: ר"ש הכהן רבינוביץ, האדמו"ר מראדומסק (מאה י"ט), תפארת שלמה, על הזמנים ומועדים, רמזי פורים, על הפסוק ליהודים, מהד' ירושלים תשנ"ב, עמ' רטז-רי; ריא"ל אלטר, האדמו"ר מגור (מאות י"ט-כ), שפת אמת, פורים, תרמ"ח (מהד' אור עציון, מועדים ב, תשנ"ט, עמ' 75): "שהרגישו בני ישראל זאת בנפשותם כי התורה היא האורה והמילה ששון. [...] וזה עצמו מה שדרשו חז"ל הדר קבלוה בימי אחשורוש", ע"ש.

21 כך כתב ר"ש הלוי אלקבץ (מאה ט"ז), מנות הלוי, אסתר ח, טז (בסוף פירושו לפסוק זה), מהד' ברוקלין תשנ"ח, ח"ב, עמ' רפד: "ד' מצוות הללו גורמות נצחון כנגד האויבים". וכך כתב ר"מ אלשיך (מאה ט"ז), אסתר ח, טז (לעיל הערה 10, עמ' תפו): "ארבע זכויות היו בידם והם שעמדו להם", ע"ש הרחבותיו. וכן כתב ר"ש די אוזידא (מאות ט"ז-י"ז), מדרש שמואל, אבות, פ"ב מ"ח (מהד' ב"ב תשנ"ב, עמ' קח): "שהודיענו כאן הזכות שעמדה להם לישראל להנצל מן

חיזוק להבנה הראשונה עולה מדברי התרגום הראשון למגילת אסתר, שמפרש את הפסוק בדומה לבבלי, וזה לשונו (אסתר ח, טז):<sup>22</sup>

ליהודאין הות רשותא למעסק באוריתא ולמטרי שביא ומועדא, למגזר ערלת בניהון, ולאחתא תפילין על ידיהון ועל רישיהון. [תרגום: ליהודים הייתה רשות לעסוק בתורה ולשמור שבתות ומועדים, למול ערלת בניהם, ולהניח תפילין על ידיהם ועל ראשיהם].

אף שדברי התרגום קצרים ותמציתיים בהשוואה לבבלי, הרי שבדבר אחד הוא הרחיב יותר – באמירתו "ליהודאין הות רשותא", ומדבריו משתמע שקודם לכן נאסר על היהודים לשמור תורה ומצוות.

ומכל מקום, לענייננו, דרשה זו שבבבלי ובדברי התרגום, מלמדת בעצם כי עיקר השמחה של היהודים<sup>23</sup> בעת ההיא נבעה מגורמים דתיים עכשוויים, שמחה בתורה

הצרה הזאת לפי שהחזיקו בד' דברים הללו תורה ושבתות וכו' " (כך לפי גרסתו בלשון הגמ' "ושמחה אלו שבתות ויו"ט). כך כתב ר' וידאל הצרפתי (מאות ט"ז–י"ז), מגילת סתרים (לעיל הערה 8), עמ' תח (בפירושו האחרון): "או אפשר שפירוש המאמר שבזכות התורה והמצוות ניצולו, ויהיה פסוק ליהודים נתינת סבה להצלתם". ובדומה כתב ר"ש לנייאדו (מאות ט"ז–י"ז), חומש שמות עם כלי חמדה, מכון הכתב, ירושלים תשמ"א, תצוה, ב, עמ' 119 (על דברי חז"ל אלו): "שכוונת הכתוב לגלות לנו סבת הנס, ובאי זה זכות היה". ואפשר שיסוד התובנה הזאת בדברי הבבלי מופיע בקיצור כבר במדרש מגלה, נדפס בתוך אוצר מדרשים, לעיל הערה 19, עמ' קלו: "אורה זו תורה – שבזכות התורה מצילנו". וראו גם: ר"א הכהן (לעיל הערה 9), עמ' קכד.

22 נוסח התרגום בארמית ופירושו לעברית לקוח מתוך: מגילת אסתר עם פירושי הראשונים, "תורת חיים", ירושלים תשס"ו, עמ' רצה.

23 לעיל כתבנו (וכמורחב בהערות 7–8), שחלוקות הדעות אם הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה" וכו' מתייחס ליהודים כולם או רק ליהודי שושן. ואולם, מלשון הבבלי והתרגום שלפנינו נראה שהכוונה לכלל היהודים, ולכן נקטנו בפנים "יהודים" באופן סתמי וכללי. אומנם יש שפירש כי דרשת הבבלי מתייחסת דווקא ליהודים שבשושן, אבל גם הוא הוסיף ופירש כי הפסוק הבא במגילה "ובכל מדינה ומדינה" וכו' מוסב "על כל היהודים שבכל מלכות אחשורוש גם הם קיימו התורה והמצוות הללו", והכללתנו בפנים הולמת אפוא גם את פירושו. ראו: מגילת אסתר עם ביאור לקח טוב (לעיל הערה 9), עמ' קמה.

ובמצוות, ואין היא פועל יוצא של תחושות או תחזיות הנוגעות למלחמה העתידה לבוא. בכך מקהה את חומרת השאלה הנידונה,<sup>24</sup> ולו במידה מסוימת.<sup>25</sup>

לתפיסה זו, שעיקרה של השמחה הייתה תלויה בגורמים עכשוויים מיוחדים שאינם מפורשים בכתוב, יש ביטוי בדרשה נוספת הנמצאת במדרש תהלים (עח, ד, מהד' ר"ש בובר, עמ' 346):<sup>26</sup>

"יראו וישמחו" – זהו שאמר הכתוב ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (אסתר ח, יו). תני שלשה חלקים נעשה מן ממונו של המן, שליש שלח לתלמידי חכמים, ושלש למרדכי ואסתר, ושלש לבנין בית המקדש. הינה כי כן, נראה כי גם מסורת זו משייכת את שמחת היהודים העזה לעניין שאינו נוגע למלחמה העתידה, אלא לגורם אחר. לפי הדרשה שלפנינו, רכושו העצום של המן, שנהנו ממנו שלוש קבוצות שונות בישראל – מרדכי ואסתר, תלמידי חכמים, והעוסקים בבניין המקדש והחפצים בבניינו – הוא שהביא לשמחה וששון ליהודים. יושם לב, כי גם בבבלי ובתרגום ראשון וגם במדרש תהלים, מתייחסות הדרשות לפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר", שהוא הפסוק המבליט במיוחד

24 ואפשר אף מסירה את הקושי לגמרי, לפי דבריו של בעל כתב סופר, שכן הסביר את דרשת הבבלי "אורה זו תורה":

כי עיקר שמחת פורים אינו על הישועה שנעשה להם אז, כי הרבה ניסים עשה ה' יותר מזה שהי' שלא בדרך הטבע [...] אבל מצות שמחה ומשתה [...] היינו על קבלת התורה שזה השלמת הנפש, שאמרו חז"ל (שבת פ"ח ע"א) שבשעת מתן תורה קבלו באונס [...] והדר קיבלוהו בימי אחשוורוש [...] וזכינו אז לאור האמיתי לבחור בטוב מרצון הטוב, על זה קבעו שמחה ומשתה ששון ושמחה [...] כי על ידי ישועה ההיא זכו יותר ממה שזכו מכל הניסים במצרים.

ראו: ראש"ב סופר, כתב סופר החדש על התורה וחמש מגילות, ירושלים תשמ"ט, עמ' פה. יושם לב, כי לדבריו דרשת הבבלי לא מקהה את הקושי הנידונה כאן, אלא היא מסירה אותה לגמרי. שכן, "עיקר שמחת פורים" אכן הייתה כבר אז, עוד בטרם תבוא המלחמה והיא הייתה על קבלת התורה המחודשת, ומרצון, בעת ההיא.

25 יש לאחרונה שכתבה, כי דרשת הבבלי שלפנינו, המלמדת שעיקר שמחת היהודים לא הייתה תלויה בהצלחת גופם מתוכנית המן, אלא בקיום יהדותם, משקפת את עולמם של חכמי בבל עצמם (בעלי הדרשה הזאת) ואת אופי חייהם בגולה, וכך חתמה (בנוגע לחכמים): "For them, Torah study and its observance was all the happiness a person outside the Land of E. Brown, Esther, Power, Fate, and Fragility. ראו: Israel could hope for or desire" in Exile, Maggid Books, Jerusalem 2020, p. 393. אכן, גם לדבריה, ברי שכן תיארנו חכמי בבל את מצבם ואת מציאותם של היהודים בסיפור המגילה, וממילא מוסרת הקושי הנידונה כאן, שהרי שמחה בתורה ובמצוות "אין שמחה כיוצא בה":

26 מסורת זו על רכושו הרב של המן שנעשה ממנו שלושה חלקים מופיעה במקום נוסף במדרש תהלים, כב, לב, מהד' ר"ש בובר, עמ' 197, אלא ששם לא נסמכו הדברים לפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה".

את השמחה המרובה של היהודים, וכמדומה שלא בכדי נתלו דווקא בפסוק הזה, לפי שבעלי הדרשות הללו חשו בקושי המתבקש (לעיל פרק א) – מה פשרה של שמחה מופלגת זו ומה טיבה, ומשום כך הם ראו לנכון להסביר באמצעות הדרשות שלפנינו את מניעי השמחה המרובה.<sup>27</sup>

## 2. עיון נוסף בדברי הבבלי – היה מקום לשמחה יתרה גם לפני המלחמה

אומנם יש להודות כי דרשות אלו (בבבלי ובמדרש תהלים) עדיין אינן מסירות לגמרי את הקושי, לפי שגם אם נייחס משמעות מיוחדת לפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה", הרי שאין הדרשות הללו מתייחסות לפסוק לפניו ולפסוק שאחריו, שבו לטיס בהם תיאורי שמחה אצל יהודי שושן ואצל כלל יהודי הממלכה, ואשר עדיין מזקיקים פשר לרגל המלחמה המתקרבת.

עם זאת, בעיון נוסף אפשר להציע כי לפי דברי הבבלי "אורה זו תורה", ובפרט לפי המפרשים<sup>28</sup> שדברי הבבלי הללו באו ללמד על זכות התורה והמצוות שעמדו לישראל בעת ההיא והביאו לישועתם, יש בכל זאת מקום, ולו מסוים, להבין את השמחה המופלגת של יהודי שושן ושל יהודי הממלכה גם בהקשר המלחמה המתקרבת. זאת לאור העולה מספרות חז"ל כי מלחמות מנצחים בזכויות, ולא

27 לגישה זו של חז"ל, שהיו עוד התרחשויות בשושן ומחוצה לה, שאומנם אינן מתוארות במפורש בסיפור המגילה, והן שעוררו את האורה והשמחה היתרה – מצאנו ביטויים נוספים גם בספרות האחרונים. כך למשל: (א) יש שכתב כי הפסוק נקט לשון עבר "הייתה", כדי להורות כי "ליהודים היתה אורה ושמחה", דכבר הקב"ה ברוב רחמי קודם הגזרה כבר הכין הרפואה". ראו: הרחיד"א, נחל אשכול על חמש מגילות, אסתר ח, טז, וורשא תרמ"ט, דף מז ע"א (וגם בחיבורו: אהבת דוד, דרוש י' לשבת זכור, מהד' ירושלים תשמ"ו, דף פב ע"ב). אולם, גם פירוש מיוחד זה לא יסיר את הקושי שמעוררים יתר הפסוקים שבמקבץ המתארים את השמחה המופלגת; (ב) יש שפירש כי כאשר מרדכי יצא מלפני המלך "בלבוש מלכות ועטרת זהב, ואפילו הכי היה נראה מבחוץ טלית קטן בתכלת ולבן ולא שכח את ה' ולא היה לו בוש להסתיר את הציצית כי עדיין הוא יהודי גמור כאשר בתחילה, אז צהלה ושמחה שושנת יעקב בראותם יחד תכלת מרדכי, ורק כאשר ראו התכלת שמחו בכל לבבם". ראו: ר"ג שטרן, ילקוט הגרשוני, על תנ"ך וחמש מגילות, ח"ב, פאקש תר"ס, דף מה ע"א (שהביא כן משם ר"י שווייגער). אולם, גם פירוש זה, המייחס את צהלת העיר שושן לעניין הנוגע ליהדותו הגמורה של מרדכי, אין בו כדי לתת מענה גורף לשמחה המתוארת במקבץ הפסוקים כולו.

28 הוזכרו לעיל, הערה 21.

באופי הלחימה בשדה הקרב, ובעצם "הקרב האמיתי" בין הצדדים הנלחמים מתחולל בשמים,<sup>29</sup> ולרוב, עוד בטרם תתחיל המלחמה ביניהם כאן בארץ.<sup>30</sup> כך למשל עולה מדרשות חז"ל בפרשת משוח מלחמה, אשר אמרו על הפסוק (דברים כ, ג) "שמע ישראל" – "אמר להן הקדוש ברוך הוא לישראל: אפילו לא קיימתם אלא קריאת שמע שחרית וערבית – אי אתם נמסרין בידם" (בבלי, סוטה מב ע"ב).<sup>31</sup> ועל הפסוק (דברים כ, ח): "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו" אמרו (משנה, סוטה פ"ח מ"ה): "זהו המתירא מן העבירות שבידו" – כי אדם כזה, בשל חטאיו, בעצם כבר הפסיד בקרב עוד בטרם התחיל. וברוח זו, דברי משה ליהושע (שמות יז, ט): "בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק" הובהרו במכילתא דר"י (מסכתא דעמלק, פרשה א, מהד' הורוביץ-רבי, עמ' 178): "אנשים יראי חטא", ובדומה לכך, דברי משה לישראל לפני מלחמת מדן (במדבר לא, ג): "החלצו מאתכם אנשים לצבא", הוסברו במדרש (תנחומא מטות, ג): "אנשים צדיקים" – כי כדי לבוא "בנצחוננו של מקום" יש להקדים תחילה ניצחון

29 הרחבות ודוגמאות לעניין הזה, ראו בדורנו: רא"צ נשרי, חומת מבצר, ב"ב תשע"ח, עמ' קח–קיג.

30 יש בנותן טעם לציין כאן למסופר בתורה, כי לאחר מאבקו של יעקב אבינו עם המלאך, "שרו של עשו" (חולין צא ע"ב; בראשית רבה, עז, ג), נאמר לו (בראשית לב, כט): "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל", וכתב רש"י: "ועם אנשים עשו ולבן", וכך מובא משם רי"ז הלוי סולוביצ'יק: "והקשה מרן הגר"י זצ"ל, דהרי עם עשו עדיין לא נפגש, וא"כ מהו שכתב רש"י 'ועם אנשים עשו ולבן'?" ותירץ ע"ז, דהנה המלחמה עם שרו של עשו היתה "מלחמה רוחנית", וכמו שאמרו חז"ל "הגיע האבק עד כסא הכבוד". ולכן לאחר שניצח יעקב במלחמה הרוחנית נגד שרו של עשו, שוב לא היו נחשבים עשו וארבע מאות איש שבאו להלחם עמו. כי העיקר הוא "המלחמה הרוחנית", ואם מנצחים בה, אז ברור הוא שהנצחון מוחלט, גם במלחמה הגשמית הפיזית, ושפיר נחשב "ניצחו לעשו". ראו: רש"י מלך, שי לתורה, ח"א, ירושלים תשנ"א, וישלח, עמ' צב. אמור מעתה, כמו שאצל יעקב הוכרעה המלחמה בעשו ובאנשיו עוד בטרם התחילה בפועל בארץ, וזאת בשל ניצחונו של יעקב "בשמים" על שרו של עשו לפני כן, כך גם בימי מרדכי ואסתר, הוכרעה המלחמה בצאצאיו של עשו (העמלקים ושונאי היהודים בממלכת אחשורוש) עוד בטרם התחילה, וזאת בשל זכות התורה ומצוותיה שקדמו לה שפעלו עבור ישראל "בשמים". ואומנם, אצל יעקב מלאך ה' הודיעו מראש ובשרו על הדבר, ואילו אצל היהודים בעת ההיא לא שמענו שהתבשרו מראש על הדבר, ולכן כתבנו בפנים, שעניין זה מאפשר באופן מסוים להסביר את השמחה המופלגת בהקשר המלחמה המתקרבת.

31 ובלשון רש"י, דברים שם: "שמע ישראל – אפילו אין בכם זכות אלא קריאת שמע בלבד, כדאי אתם שיושיע אתכם".

על היצר, וככתוב (דברים כג, טו): "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְּהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מִחֲנֶךָ לְהַצִּילְךָ וְלִתֵּן אִיֶּךָ לְפָנֶיךָ – וְהָיָה מִחֲנֶיךָ קְדוֹשׁ וְלֹא יִרְאֶה בְּךָ עֲרֹת דָּבָר וְשֵׁב מֵאֲחֶרֶךָ".<sup>32</sup> וכך תמצת זאת רבנו בחיי<sup>33</sup> "ודבר ידוע כי מלחמותיהם של ישראל כשהיו נוצחין האומות לא היו נוצחין בריבוי עס, גם לא היו נוצחין בסבת חרב וכלי זיון, שהרי החרב ירושה לעשו, ומה היה עיקר מלחמתם שהיו נוצחין בו – הזכות". לאור המקורות הללו נאמר: מאחר שבעת ההיא עסקו ישראל ביתר עוז ובמרץ בתורה ובמצוות, וכפי שדרשו בבבלי "אורה זו תורה", הרי שלא רק שמחה בעבודת ה' הייתה כאן, אלא גם בסיס לשמחה מראש, ולו מסוימת, על העתיד לבוא במלחמה,<sup>34</sup> כי בזכות התחזקות במצוות בכלל ובעסק התורה בפרט<sup>35</sup> ישראל נושע בה' והוא מצילם מיד אויביהם.<sup>36</sup>

וממקורות נוספים עולה שלא רק בזכויות הלוחמים ובצדיקותם מדובר, אלא בזכויות של כלל ישראל באותה העת. כך למשל, נאמר בבבלי, מכות י ע"א: "א"ר יהושע בן לוי, מאי דכתיב (תהלים קכב, ב): 'עֲמֻדֹת הָיוּ רִגְלֵינוּ בְּשִׁעְרֵיךָ יְרוּשָׁלַם'. מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה? שערי ירושלים שהיו עוסקים בתורה". ועל הפסוק (ישעיהו י, כז) "וְחָפַל עַל מִפְּנֵי שָׁמַן" אמרו בבבלי, סנהדרין צד ע"ב: "חובל עול של סנחריב, מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות", והובהר שם מיד בהמשך: "מה עשה? נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה, שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה", הרי שעסק התורה ולימודה של ישראל בכללותם יש בכוחו להביא להכנעת האויב. וכן אמרו בסנהדרין מט ע"א: "אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה", ופירש רש"י שם: "אילמלא דוד שהיה עוסק בתורה לא עשה יואב מלחמה, אבל זכותו של דוד עומדת לו ליואב במלחמותיו של דוד".

בחיבורו כד הקמח, ערך רשות (ב), מהד' שעוועל, לעיל הערה 19, עמ' שס, ועיינו עוד שם שהסביר למה יצאו ישראל להילחם עם צבא נגד האומות אם הזכות הייתה סיבת ניצחונם. וראו גם דבריו בפירושו לתורה, בראשית יד, יד, על הפסוק "וישמע אברם כי נשבה אחיו".

וברוח האמור במדרש תהלים, מזמור כז, ד (מהד' בובר, דף קיג ע"א): "וְאִם תִּקְוֶם עָלֶי מִלְחָמָה בְּזֹאת אֲנִי בֹטָח" (תהלים כז, ג) – בתורה שנקראת זאת, שנאמר (ויקרא ז, לז): "זֹאת הַתּוֹרָה". ובדומה לאשר אמרו שם (מזמור לה, א, מה' בובר, דף קכד ע"א): "וכן אמר הקדוש ברוך הוא לדוד: דוד, עסוק בתורה ואני אלחום מלחמותיך, וכן אמר משה (במדבר כא, יד): 'עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחָמָתָה' – אם אתם עוסקים בספר, אני נלחם על ידיכם".

חומר רב עם מעשים וסיפורים מגדולי הדורות האחרונים, על כוח ההגנה ועל השמירה של התורה במלחמה ומול אויבי ישראל, ראו בדורנו בספרו של רא"צ נשרי, לעיל הערה 29, פרקים כג–לא, ועוד שם. וראו גם: ר"א צמל, "התורה – מוקד של עצמה בטחונות", מורשה י (תשל"ו), עמ' 54–57.

וכאמור בספרא בחוקותי, פרשת א, א: "המקום מתאוה שיהו ישראל עמילים בתורה, וכן הוא אומר (תהלים פא, יד–טו): 'לֹא עָמִי שָׁמַע לִי יִשְׂרָאֵל בְּדַרְכֵי יְהִלְכִּי; כָּמַעַט אוֹיְבֵיהֶם אֲנִיֵּעַ וְעַל צָרֵיהֶם אֲשִׁיב נְדִי'. ו"כמעט" היינו במעט זמן, כפי שפירשו רש"י, הראב"ע והרד"ק. ובלשון בעל מצודת דוד: "כמעט – כשיעור מעט זמן חיש מהר הייתי מכניע אויביהם".

### ג. היישוב העולה מהירושלמי, מבעלי המסורה וממדרש לקח טוב

1. לפי הירושלמי, ייתכן שביטויי השמחה היתרה מתארים את שאירע לאחר המלחמה פשוטו של מקרא הוא כי תיאורי השמחה הנידונים כאן, באסתר ח, טו–יז, משקפים את אשר אירע בשושן וברחבי הממלכה לאחר שנשלחו האיגרות השניות ובטרם תבוא המלחמה. וכפי שמלמד גם מיקומם של הפסוקים הללו בסיפור המגילה, שהם לפני פרק ט שבו מתוארת המלחמה ותוצאותיה, ועם זאת, משתי דרשות הנמצאות בתלמוד הירושלמי, המתייחסות לפסוקים טז–יז ("ליהודים היתה אורה ושמחה", "ובכל מדינה ומדינה"), עולה האפשרות ששני הפסוקים הללו מתארים את אשר אירע בעקבות המלחמה ולאחר ניצחון היהודים! לפי הבנה זו, אף שהירושלמי לא התייחס לכך תסור ממילא השאלה בעניין השמחה המופלגת. להלן יובהרו הדברים. אנו מציעים תחילה את דברי ירושלמי שנאמרו בבירור משם אמורא, ולאחר מכן את הדברים שייתכן שנאמרו משם הסתם.

[א] דברי הירושלמי על הפסוק "ובכל מדינה ומדינה" (אסתר ח, יז)

בירושלמי ובבבלי מובאת דרשה דומה המתייחסת להלכות חג הפורים הנוהג לדורות, אולם נראה כי הפסוק המלמד על ההלכות הללו אינו זהה בשתי הדרשות. כך מובא בבבלי, מגילה ה ע"ב: "והתני רב יוסף: שמחה ומשתה ויום טוב, שמחה – מלמד שאסורים בהספד, משתה – מלמד שאסור בתענית, ויום טוב – מלמד שאסור בעשיית מלאכה".<sup>37</sup> לפי נוסח הבבלי שלפנינו, המאושש בכתבי היד וגם במקבילות,<sup>38</sup> דברי רב יוסף מוסבים בוודאות על הפסוק באסתר ט, יט: "על כן היהודים הפְּרָזִים הַיִּשְׁבִּים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת עָשִׂים אֶת יוֹם אֲרַבְּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר שְׁמִיחָה וּמְשִׁלֹּתָ יוֹם טוֹב וּמְשִׁלֹּתָ מְנוֹת אֵישׁ לְרֵעֵהוּ". שכן, רק בפסוק זה במגילת אסתר יש צירוף המילים "שמחה ומשתה ויום טוב". אולם בירושלמי, מגילה פ"א ה"א, מובאת הדרשה בנוסח אחר:

37 אכן, שם בהמשך נאמר בסוגיית הבבלי: "הספד ותענית – קבילו עליהו, מלאכה לא קבילו עליהו. דמעיקרא כתיב שמחה ומשתה ויום טוב, ולבסוף כתיב לעשות אותם ימי משתה ושמחה, ואילו יום טוב לא כתיב". כלומר, בסופו של דבר, איסור המלאכה בפורים לא התקבל לדורות.

38 דברי הבבלי מופיעים גם בילק"ש אסתר, רמז תתרנט; אגדת אסתר, פרשה ט. ואומנם, בשאלות, שמות, מהד' מירסקי, ירושלים תשכ"ד, עמ' ריד, שאילתא עו, הובא פסוק אחר (ט, יז) "ועשה אותו יום משתה ושמחה", אבל גם פסוק זה הוא מפרק ט.



נחמן בריה דר' שמואל בר נחמן: שמחה וששון – מיכן שהן אסורין בהספד, ומשתה – מיכן שאסורין בתענית, ויום טוב – מיכן שאסורין בעשיית מלאכה.<sup>39</sup>

לפי נוסח הירושלמי נראה כי נחמן בריה דר' שמואל בר נחמן מתייחס לפסוק שבאסתר ח, יז: "וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל עִיר וָעִיר מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִגִּיעַ שְׂמָחָה וְשִׁשּׁוֹן לַיהוּדִים מִשְׁתָּה וְיוֹם טוֹב...". שכן, רק בפסוק הזה במגילת אסתר מופיעות המילים "שמחה וששון" יחד עם "משתה ויום טוב".

ואולם, הישענות הירושלמי על סוף פרק ח תמוהה, שהרי פרק זה קדם לקרבות ולניצחונות היהודים שהולידו את חג הפורים והלכותיו (הנזכרים כאן בדרשה), וכבר עמד על כך ר' יהושע רפאל בנבנשתי (מאה י"ז) בפירושו "שדה יהושע" וכתב:<sup>40</sup> ובגמרא דידן [= בבבלי] קאמר שמחה מלמד שאסורין בהספד ולא מדכר ששון משום דמפיק לה מקרא דע"כ היהודים הפרזים [...] דהתם מיירי בתקנת הפורים של דורות, ולפיכך מפיק ליה מהתם, אבל מפס' דשמחה וששון [...], דכתיב ובכל מדינה ומדינה אשר דבר המלך ודתו מגיע שמחה וששון ליהודים ליכא משם ראייה, דההיא לאו לדורות איתמי, ולא נמי ב"ד ובט"ו מיירי אלא כשהיו שומעין הישועה יהיה ביום שיהיה היו עושים משתה ושמחה, ומשום הכי לא סמכי אהאי קרא. ונראה לי דהכא נמי [= בירושלמי] הכי גרסי' שמחה לבד ולא ששון כדבבלי.

גם ר' דוד פרנקל (מאה י"ח) בפירושו "קרבן העדה", מגילה שם, כתב בקיצור: "ה"ג שמחה מכאן שהן אסורין וכו' ", וכנראה מאותו הטעם.

הינה כי כן, לדבריהם יש לגרוס בירושלמי, כמו בבבלי, את הפסוק מפרק ט, משום שהוא הפסוק הראוי ללמד על אופיו של חג הפורים לדורות.

ברם, נוסח הירושלמי הנדפס (שצוטט כאן) הוא הנוסח שבכת"י ליידין, ואם נוסח זה מדויק ומהימן, והמילה "וששון" לא נוספה בטעות אשיגרא דלישנא (בגלל פסוקים דומים במגילה), ודברי נחמן בריה דרשב"י מוסבים דווקא על הפסוק שבסוף פרק ח, ייתכן שלפנינו הבנה חריגה ומיוחדת שהפסוק הזה "ובכל מדינה

39 בהמשך סוגיית הירושלמי יש דיון לגבי איסור מלאכה בפורים, ורוב המפרשים נוטים לראות בדבריה ("רבי חביבה בשם רבן דתמן" וכו') הסכמה לסוגית הבבלי, לעיל הערה 37, שאיסור מלאכה לא התקבל לדורות.

40 תלמוד ירושלמי עם פירוש שדה יהושע, מועד-נוזיקין, קושטא תק"ט, מגילה שם, דף טו ע"ב.

ומדינה" מתייחס לאשר אירע לאחר המלחמה(!)<sup>41</sup> הוא אומנם נראה כמתאר את סוף אירועי פרק ח, אבל לאמיתו של דבר הוא מקדים ומתאר את תוצאות המלחמה בפרק הבא, פרק ט, וכבר עכשיו הוא מדווח עליהן: "שְׁמִיחָה וְשִׁשְׁוֹן לְיְהוּדִים מִשְׁתָּה וְיוֹם טוֹב". לפי הבנה זו ברי שאפשר לדרוש מן הפסוק הזה את הלכות החג, שהרי הוא מתייחס לימי הפורים!

[ב] דברי הירושלמי על הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה" (אסתר ח, טז)

ההבנה המיוחדת והחדשנית שהצבענו עליה בפסקה הקודמת, בדרשת הירושלמי על הפסוק "ובכל מדינה ומדינה" (אסתר ח, יז), אפשר שהיא כוללת גם את הפסוק שלפניו "ליהודים היתה אורה ושמחה" (שם ח, טז). זאת לאור המובא על פסוק זה בירושלמי ברכות, פ"א ה"א:<sup>42</sup>

דלמא רבי חייא רבא ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חייא רבה לר' שמעון בן חלפתא בי רבי: כך היא גאולתן של ישראל – בתחילה קימאה קימאה,<sup>43</sup> כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת. מאי טעמא? – "כִּי אֵשֶׁב בְּחַשְׁדָּה" (אסתר ב, כא), ואחר כך [שם ו, יא] "וַיִּקַּח הָמֶן אֶת הַלְבוּשׁ וְאֶת הַסּוּס" (שם ו, יא), ואחר כך "וַיֵּשֶׁב מְרִדְכִי אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ" (שם ו, יב), ואחר כך "וַיִּמְרְדְּכִי נָצָא מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ בְּלְבוּשׁ מַלְכוּת" (שם ח, טו), ואח"כ "לְיְהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה" (שם ח, טז).

הירושלמי שלפנינו קובע כי בדומה לאור השמש ההולך ומתרבה בהדרגה כך גם גאולתן של ישראל תבוא בשלבים, קמעה קמעה, ולא בבת אחת. והירושלמי מוסיף

41 חזוק מה להבנה זו יש במילים הדומות שיש בפסוק הזה, החותם את פרק ח, ובפסוק הראשון בפרק ט. בפסוק הזה נאמר "מִקּוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וַיָּדֹתוּ מִגֵּיעַ", ובתחילת פרק ט נאמר: "אֲשֶׁר הִגִּיעַ דָּבַר הַמֶּלֶךְ וַיָּדֹתוּ לְהַעֲשׂוֹת", ובכך אפשר שמרמזים לקורא שהשמחה והששון של סוף פרק ח שזורים במתואר בפרק הבא. וראו להלן בפרק הזה, סעיף 4 (על פסוקי כותרת במקרא).

42 נוסח הדפוס כאן כנוסח כת"י לידן. מעשה זה מובא גם בירושלמי יומא, פ"ג ה"ב, ויש לו מספר מקבילות, כמו: שיר השירים רבה, ו, טז (על הפסוק מי זאת הנשקפה כמו שחר); אסתר רבה, י, יד, מהד' תבורי-עצמון, ירושלים תשע"ה, עמ' 184; מדרש תהלים, מזמור כב, יג, מהד' ר"ש בובר, דף צד ע"א – ובכל הנוסחים של המעשה הפסוק החותם הוא: "ליהודים היתה אורה ושמחה".

43 במקבילות בירושלמי יומא ובמדרשים (הנזכרים בהערה הקודמת): "קימעה קימעה".

ומדגים זאת בסיפור מגילת אסתר בלקט פסוקים המתארים את עליית מעמדו של מרדכי בשושן הבירה, בהדרגה, עד הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה".<sup>44</sup> ויש לשאול: מדוע חתם הירושלמי את גאולת פורים בפסוק זה "ליהודים היתה אורה ושמחה"?<sup>45</sup> והרי פסוק זה, לכאורה, אינו אלא שלב נוסף לקראתה, שהרי עוד לא הייתה המלחמה, ורק לאחריה תמה ונשלמה גאולת ישראל?<sup>46</sup> והיה נכון יותר לחתום דווקא בפסוקי הניצחון במלחמה,<sup>47</sup> כמו למשל בפסוק "וַיִּנְהַפְּזוּ הוּא אֶשֶׁר

44 יושם לב כי הירושלמי מתייחס אל הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה" כמבטא את גאולת היהודים ואת יציאתם מאפלה לאורה, וזאת בשונה מהבבלי (לעיל פרק ב) שהוציא את הפסוק הזה מפשוטו, ודרש אותו על תורה ומצוות. לפנינו אפוא דוגמה נוספת לאשר ציינו החוקרים זה מכבר: "יש הרבה בין הירושלמי והבבלי במדרש המקרא". ראו: ז' פרנקל, מבוא הירושלמי, ברעסלויא תר"ל, דף לא ע"ב.

45 שאלה זו יש לשאול גם על מדרשים נוספים המציינים את ישועת ישראל באמצעות הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה", וכל אשר יכתב להלן לגבי הירושלמי יהלום גם אותם. כך למשל: (א) בדברים רבה, ב, כב, נאמר: "דרש ר' יוחנן: כגון צרתן בשושן הבירה שלא היתה אלא לישראל, שנאמר (אסתר ד, ג): "אבל גדול ליהודים". מיד הצמיח להן הקדוש ברוך הוא ישועה, מנין (שם ח, טז): "ליהודים היתה אורה ושמחה". הינה כי כן, המדרש הזה רואה בפסוק "ליהודים היתה אורה" את צמיחת הישועה; (ב) במדרש תהלים, מזמור כב, טו (מהד' ר"ש בובר, דף צד ע"א) נאמר:

זהו שאמר הכתוב (ישעיהו ט, א): "הָעַם הַהֲלָכִים בַּחֹשֶׁךְ רָאוּ אֹרֶךְ יוֹלֵךְ" - בדורו של מרדכי הכתוב מדבר, שאין לך שעה רעה ואפילה לישראל כמו בשושן הבירה, שנגזר עליהם להשמיד להרוג ולאבד, וראו אור גדול, שנצמח להם גואל וגאלם, ואיזה זה מרדכי, דכתיב (אסתר ח, טו): "ומרדכי יצא מלפני המלך", מה כתיב בתריה "ליהודים היתה אורה".

יושם לב כי המדרש הזה, אשר מלמד על היציאה מאפלה לאורה, מציב מול גזירת ההשמדה של המן רק את עליית מרדכי לגדולה, וכבר בגדולתו זו, עוד בטרם תבוא המלחמה, אומר המדרש כי ישראל "ראו אור גדול" וחותם בפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה".

46 אפשר לומר שרצו לחתום דווקא בפסוק של "אורה" בדומה למשל על אור השמש (ראו למשל פירוש ר"א אזכרי בעל ספר חרדים, ירושלמי ברכות שם, שנקט דרך זו גם לגבי שאר הפסוקים מאסתר. וראו גם: ר"ד פרנקל, קרבן העדה, ירושלמי יומא, פ"ג ה"ב, ד"ה כך בתחלה, מדוע ציין הירושלמי חמשה פסוקים). ואולם, שאר כל הפסוקים ממגילת אסתר המובאים כאן, בפשוטם, לא עוסקים כלל באור, כך שעדיין יש מקום לתהות מדוע נבחר דווקא פסוק זה לחתום את תיאור הגאולה.

47 ושמה התעלמות הירושלמי מפסוקי המלחמה מרמזת שניצחון היהודים במלחמה הזאת, לאמיתו של דבר, לא הביא לגאולה השלמה והמיוחלת משום שישראל נשארו בפרס ולא ניצלו את ההזדמנות שנוצרה אז לעלות בהמוניהם לארצם ולהתנחל בה. על ביקורת רמוזה, כלפי יהודי שושן והממלכה שנותרו בגלות, בניתוח פסוקי המגילה, ראו: גרוסמן, אסתר מגילת סתרים, לעיל הערה 2, עמ' 220–221. ובעניין זה, שעם ישראל לא שב בהמוניו לארץ בכל ימי שיבת ציון בתקופה הפרסית, על ההשלכות השונות ואף ההלכתיות, ראו: ש' הכהן, מבוא לספרי שיבת ציון במקרא, ירושלים תש"ס, עמ' 80–92; וגם: הנ"ל, ממשע עד עזרא, חלק ג, ירושלים, תש"ע, "אגרת הפורים השלישית", עמ' 83–84. ובהרחבות רבות עם מסרים לימינו,

יִשְׁלְטוּ הַיְּהוּדִים הַמָּה בְּשָׁנָאֵיהֶם" (אסתר ט, א), או בציטוט מן המובא אחריו (שם, ב-ד):

וְאִישׁ לֹא עָמַד לִפְנֵיהֶם כִּי נָפַל פָּחַדָם עַל כָּל הָעַמִּים; וְכָל שָׂרֵי הַמְּדִינוֹת וְהָאֲחֻשְׁדָּרָפָנִים וְהַפָּחוֹת וְעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ מִנְּשָׂאִים אֶת הַיְּהוּדִים כִּי נָפַל פָּחַד מִרְדְּכָי עֲלֵיהֶם; כִּי גָדוֹל מִרְדְּכָי בְּבֵית הַמֶּלֶךְ וְשָׁמְעוּ הוֹלֵךְ בְּכָל הַמְּדִינוֹת כִּי הָאִישׁ מִרְדְּכָי הוֹלֵךְ וְגָדוֹל.

או לחתום בפסוק הזה (שם, ה): "וַיִּכּוּ הַיְּהוּדִים בְּכָל אֲיִבֵּיהֶם מִפֶּת חָרֵב וְהָרָג וְאֶבְדָּן וַיַּעֲשׂוּ בְּשָׁנָאֵיהֶם כְּרָצוֹנָם".

לא רחוק לומר שהירושלמי שלפנינו סבור כי (גם) הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה" מתאר את שאירע לאחר המלחמה! אומנם הוא נראה כמתאר את סוף אירועי פרק ח, אבל לאמיתו של דבר הוא משמש מעין כותרת לפרק הבא ומספק לנו כבר עתה את תמציתו. "ליהודים היתה אורה ושמחה" זו "השורה התחתונה" של אירועי הימים ההם, והרוצה לדעת על מה ולמה עליו לקרוא את המסופר בהרחבה בהמשך המגילה, בפרק ט, על ניצחונות היהודים במלחמה.

ההבנה שאנו מציעים עתה בפסוק זה נתמכת כמובן בעובדה שכבר ראינו לה ביסוס בירושלמי בדרשה אחרת על הפסוק הבא הסמוך לו במגילה (לעיל בסעיף הזה, פסקה א), ובצירוף שני המקורות הללו שבירושלמי אפשר שמשתקפת לפנינו גישה מיוחדת, הרואה בשני הפסוקים החותמים את פרק ח "ליהודים היתה אורה ושמחה", "ובכל מדינה ומדינה", פסוקי כותרת ותמצות של מה שיסופר במגילה אחריהם. בזאת כמובן מתיישב הקושי הנידון במאמר זה, מה פשר השמחה המופלגת המתוארת בפסוקים הללו, שהרי הם מתארים את שמחת היהודים לאחר שהיכו את שונאיהם ונחו מאויביהם!

עם זאת, כמו שאת דברינו בפסקה הקודמת אמרנו בזהירות כך הם דברינו גם בפסקה הזאת, ולא נעלם מעינינו שאפשר לפרש באופנים אחרים את חתימת הירושלמי דווקא בפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה".<sup>48</sup>

ראו: ר"א אדלר, בימי מרדכי, עיון אמוני-היסטורי במגילת אסתר, ירושלים תשע"ד, עמ' 130–153; עמ' 312–327, ועוד שם.

48 ראו לעיל הערות 46–47. נוסף על כך, לפי דבריהם של פרשני המגילה הקדומים (להלן פרק ד), אפשר להציע שכבר בשלב הזה, עוד בטרם תבוא המלחמה, שמחו היהודים וצהלו הן בשל המהפך שחל אצל המלך אחשורוש לטובת היהודים הן מתוך אמונתם שמאת ה' הייתה זאת, והוא גם יושיעם במלחמה העתידה לבוא. לכן במידה רבה אפשר לראות בפסוק הזה, "ליהודים היתה אורה ושמחה", כמשקף את עיקר הגאולה, או על כל פנים את תחילתה וזאת בדומה למובא בבבלי ברכות, ט ע"א, בהקשר גאולת מצרים: "תניא נמי הכי: 'הוֹצִיאָהּ ה' אֶל-לֵהֲיִידָּהּ

2. חלוקת הסדרים והפרשות של אסתר – מאששת את ההבנה המיוחדת העולה מן הירושלמי לכאורה, אפשר לדחות את הצעתנו בהבנת דרשות הירושלמי (לעיל בפרק הזה, סעיף 1) בטענה – ששני הפסוקים "ליהודים היתה אורה" "ובכל מדינה ומדינה" חותמים את פרק ח במגילת אסתר, וכיצד אם כן נוכל לשייך את הפסוקים האלו לתכנים המופיעים בפרק הבא במגילה? – אבל, אין לקבל טענה זו! שכן, החלוקה לפרקים בתנ"ך אינה חלוקה של חז"ל אלא היא חלוקה נוכרית-נוצרית מימי הביניים.<sup>49</sup> ברי אפוא, שאין להכפיף את חז"ל (ואת דרשותיהם) לחלוקה מאוחרת זו ולשיקוליה.

ואכן, בחלוקה היהודית של בעלי המסורה מגילת אסתר מחולקת לסדרים, ומספרם חמישה,<sup>50</sup> והסדר החמישי פותח בפסוק (אסתר ח, טז) "ליהודים היתה אורה ושמחה"!

פרט זה כמדומה מלמדנו שפסוק זה והפסוק שאחריו נתפסים כשייכים לחלק הבא של סיפור המגילה, אלא שהמשך סיפור המגילה הוא סיפור המלחמה, וכל אשר אירע בה ואחריה, ומה פשר האורה והשמחה המופלגת בטרם כל זה התרחש ואירע? אם לא שנאמר שבעלי המסורה התייחסו לפסוקים אלו ככותרת מקדימה לכל המשך המגילה, ונמצא שלפנינו עד נוסף להבנה המיוחדת העולה מן הירושלמי (לעיל בפרק הזה, סעיף 1) לשני הפסוקים "ליהודים היתה אורה ושמחה", "ובכל מדינה ומדינה"!

מִמְצָרִים לְיָלָה (דברים טז, א) וכי בלילה יצאו? והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר (במדבר לג, א): 'מִמְצָרֵי הַפֶּסַח יֵצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיָד רָמָה'! אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב". גם בפורים אפשר לומר "התחילה להם גאולה" כאשר נשלחו האיגרות השניות ומרדכי יצא מלפני המלך, וכמו שבמצרים הושלמה הגאולה בשלב השני – ביציאתם, כך גם בפורים תמה הגאולה בשלב השני – במלחמתם ובניצחונם של היהודים.

49 על חלוקה זו, ראו: ר"ש הכהן וינגרטן, "חלוקת התורה לפרקים", סיני מב (תשי"ח), עמ' רפא–רצג; ע' טוב, ביקורת נוסח המקרא, מהד' שנייה, ירושלים תשע"ד, עמ' 4–5, 47, והספרות הנזכרת בהערות שם.

50 ראו: ע' חכם, אסתר עם פירוש דעת מקרא, לעיל הערה 3, מבוא, עמ' 3, שהדגיש כי חלוקה זו היא בספרים עתיקים ומדויקים. ועל הסדרים בכללות, ראו: "עופר", "סדרי נביאים וכתובים", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 155–189, ולגבי אסתר, שם עמ' 166. אומנם במסכת סופרים, פ"ד הי"ז (מהד' היגער, ניו יורק תרצ"ז, הטי"ז, עמ' 269–270), נחלקה מגילת אסתר לשני סדרים בלבד, והסדר השני מתחיל ב"בלילה ההוא" (ו, א).

ואומנם, כבר העירו חוקרים שבחלוקה לסדרים "במקרים רבים מסומנת התחלת הסדר בפסוק שלפני התחלת ענין חדש".<sup>51</sup> כך סיכם יוסף עופר את הממצא ביחס למאפיין זה:<sup>52</sup>

הפסוק שבו מסתיים הסדר, הוא הפסוק שבו החלו את קריאתו של הסדר שלאחריו. משום כך נבחר, במקרים רבים, פסוק של טובה וברכה לפתוח בו את הסדר, ובה בשעה הוא משמש גם כסיומו של הסדר הקודם. עקרון החזרה על פסוק אחד גרם לכך, שסדרים רבים מתחילים פסוק אחד לפני סוף העניין.

דבריו אלו, לכאורה, יכולים להלום גם את הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה", ואם אומנם כך, הרי שהפסוק הזה בעצם שייך לסוף הסדר הקודם (הסדר הרביעי).

ועם זאת, גם אם יש לראותו "כסיומו של הסדר הקודם", ולאמיתו של דבר הוא אינו שייך להמשך סיפור המגילה, הרי שאחריו יש פסוק נוסף (ח, יז) "וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל עִיר וְעִיר מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִגִּיעַ שְׂמֵחָה וְשִׂשׁוֹן לַיהוּדִים מִשְׁתָּה וְיוֹם טוֹב", ופסוק זה לבטח כבר שייך לסדר הבא.<sup>53</sup> נמצא שגם אם בחלוקה לסדרים אין דינם של שני פסוקי השמחה אחד וזהה, הרי שעדיין יש לנו ללמוד ממנה על הפסוק "ובכל מדינה ומדינה". לפנינו על כל פנים חבר ורע להבנת הירושלמי בפסוק זה, שאין לצרפו אל המסופר לפניו במגילה, אלא יש לראותו כפתיחה לעניין הבא במגילה, לניצחונות היהודים במלחמה.

אכן, בעיקר העניין יש לפקפק – אם בכלל מיושם כאן עיקרון החזרה. שהרי כל עניינו של עיקרון זה הוא לפתוח את הסדר החדש בפסוק של טובה וברכה, ואם אומנם הסתיים הסדר הרביעי בפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה", הרי שהסדר החמישי, כבר בתחילתו, פותח בפסוק שכולו טובה וברכה: "ובכל מדינה ומדינה... שמחה וששון ליהודים משתה ויום טוב" (וגם אחריו באים פסוקים של טובה),

51 ראו: עופר שם, עמ' 156.

52 שם, עמ' 172.

53 שהרי עיקרון החזרה אינו מתבצע אלא בפסוק אחד, וכפי שהדגיש עופר שם, עמ' 163, הערה 23: "אשר לנביאים ולכתובים, נראה לנו, שהיה זה מנהג קבוע לחזור על פסוק אחד (ולא יותר!) בקריאה הבאה".

ולשם מה ילקח פסוק מסוף הסדר הקודם, וישוּבץ לפניו, כאשר אין בכך כל צורך?<sup>54</sup>

רבה אפוא הסבירות, שהפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה" אינו שייך לסדר הקודם ולא נלקח ממנו, אלא הוא מתחיל עניין חדש (יחד עם הפסוק שאחריו "ובכל מדינה ומדינה"), ואם כך הדבר, הרי שתפיסת בעלי המסורה עולה בקנה אחד עם דרשות הירושלמי בשני הפסוקים האלו, וכדברינו לעיל.

ויותר מכך, אם לפי חלוקת המגילה לסדרים (הנידונה כאן), ברי שהפסוק "ומרדכי יצא מלפני המלך" (אסתר ח, טו) שייך לסדר הרביעי, ואף יש מקום לצדד שהוא הפסוק שחתם את הסדר הזה, הרי שלפי החלוקה של אסתר לפרשות, נראה שגם הפסוק הזה שייך להמשך סיפור המגילה, ונמצא שכל שלושת פסוקי השמחה שבסוף פרק ח באסתר מתחילים עניין חדש.<sup>55</sup> שכן, מגילת אסתר מחולקת ל"ח פרשות,<sup>56</sup> ובחלוקה הרווחת והמקובלת הפרשה ה"ז פותחת בפסוק (ח, טו): "ומרדכי יצא מלפני המלך", וכוללת את רוב פרק ט, את המלחמה ואת ניצחונות היהודים, והיא מסיימת בפסוק המתאר את קביעת פורים לדורי דורות (ט, כח): "וְהַיְּמִים הָאֵלֶּה נִזְכָּרִים וְנַעֲשִׂים בְּכָל דּוֹר וָדּוֹר [...] וַיְמִי הַפְּרִים הָאֵלֶּה לֹא יַעֲבִרוּ מִתּוֹךְ הַיְּהוּדִים וְזָכָרם לֹא יִסּוּף מִזֶּנְעָם". לפי האמור עד כה קרוב לומר, שחלוקה זו – הרואה בשלושת הפסוקים הללו (ח, טו–יז) "ומרדכי יצא", "ליהודים היתה אורה ושמחה", "ובכל מדינה ומדינה" את תחילתה של הפרשה הבאה – רואה בפסוקים

54 ואדרבה, אפשר שהפסוק "ובכל מדינה ומדינה" יש בו יותר טובה וברכה – שהרי הוא בוודאות מתייחס לכל היהודים, לעומת הפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה" שאפשר שמתייחס רק ליהודי שושן (ראו לעיל הערות 7–8). ובנוסף לכך, רק בפסוק "ובכל מדינה ומדינה" נזכרים לצד "שמחה וששון" גם "משנתה ויום טוב!"

55 דוגמה למקבץ של שלושה פסוקים רצופים שנראים כחותמים את הסיפור הקודם, ועם זאת, יש הרואים בהם פתיחה של הסיפור הבא, הם הפסוקים על יוסף בבית הסוהר והצלחתו שם (בראשית לט, כא–כג). ראו עליהם: י' גרוסמן, יוסף – סיפורם של חלומות, ראשון לציון-אלון שבות, עמ' 157.

56 על חלוקת מגילת אסתר לפרשות, ראו: אסתר עם פירוש דעת מקרא, לעיל הערה 50, שם, ולסקירת כל י"ח הפרשות על נושאייהן ותוכניהן, ראו: ג"ח כהן, עיונים בחמש המגילות, ירושלים 2006, אסתר, נספח א, עמ' 337–345. ראו גם: י' עופר, המסורה למקרא ודרכיה, פרקי מבוא, ירושלים תשפ"ב, עמ' 85–86. לדיונים יסודיים ונרחבים בעניין הפרשות באסתר, ולשיטות אחרות בחלוקתן ובמניינן, ראו: ר"ד יצחקי, "פרשיות פתוחות וסתומות במגילת אסתר", בתוך: קובץ תורני, זכור לאברהם, חולון תשנ"ג, עמ' תלט–תסד. ושם, בעמ' תנא, הוא מציע בטבלה מקיפה את הממצא העולה מכתבי יד רבים ומעדי נוסח שונים, ובכשלושים מהם הפסוק "ומרדכי יצא" מתחיל פרשה חדשה במגילה.

הללו מעין כותרת מתמצתת לאשר יסופר בה בהמשכה.<sup>57</sup> לאמור: פסוקים אלו כבר עכשיו, בראש הפרשה, מתארים את שמחת היהודים המופלגת, הן בעיר שושן הן בממלכה כולה, על כך שניצחו את אויביהם וניצלו מהם, וכפי שהדבר יתואר בהרחבה בהמשך פרשה זו במגילה.

3. ממדרש לקח טוב עולה – ביטויי השמחה היתרה מתארים את שאירע לאחר המלחמה ההבנה המיוחדת, שפסוקי השמחה היתרה החותמים את פרק ח (טז–יז), מתארים בעצם את תוצאות המלחמה הנסקרת בפרק הבא, פרק ט, שאנו מצדדים לומר, ובהירות, שהיא זו שנקטה בדרשות הירושלמי על הפסוקים הללו (לעיל בפרק הזה סעיף 1), וגם בחלוקת אסתר לסדרים ולפרשות (לעיל סעיף 2). מתברר שיש לה ביטוי מפורש במדרש לקח טוב.<sup>58</sup> כך מובא במדרש זה, לר' טוביה ב"ר אליעזר (מאה י"א), אסתר ח, יז:<sup>59</sup>

"ובכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר שמחה וששון ליהודים" – מלמד שאסורים בהספד. "משתה" – מלמד שאסורים בתענית. "יום טוב" – [לא]<sup>60</sup> קבלו עליהם, שנאמר לעשות אותם ימי משתה ושמחה, שיו"ט הוא אסור בעשיית מלאכה, אבל כל מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אסור.

57 דברינו אלו הולמים את החלוקה לפרשות, המקובלת והרווחת, שלפיה הפרשה הט"ז היא פרשה גדולה הכוללת את רוב פרק ט, ולאור גודלה ותוכנה יש מקום להציע שפסוקי השמחה של סוף פרק ח משמשים לה כותרת. על חלוקות אחרות וקטנות יותר, ראו: ר"ד יצחקי, בעהרה הקודמת, עמ' תנא.

58 מדרש לקח טוב, המכונה פסיקתא זוטרתיא, חיברו ר' טוביה ב"ר אליעזר, והוא מכיל מפירושו שלו. אולם ברובו הוא ילקוט של פירושים ותכנים שקדמו לו מכלל ספרות חז"ל (ובכללם גם מדרשים מאוחרים ואבודים) וגם מכתבי הגאונים, אלא שדרך כלל הוא לא טרח לציין את מקורם. על כל זה, ראו: ע' רייזל, מבוא למדרשים, אלון שבות תשע"א, עמ' 370–377. ועוד על מדרש זה ועל אופי אזכורי חז"ל בו, ראו: ג' ברין, עיונים ב"לקח טוב" לחמש מגילות, קווים בפרשנות הביזנטית בתחילת האלף השני לספירה, ת"א תשע"ח, בעיקר עמ' 72–103.

59 נדפס לראשונה בתוך: ר"ש בובר, ספרי דאגדתא על מגילת אסתר, ווילנא תרמ"ז, עמ' 109–110.

60 תיבה זו מופיעה בכת"י מינכן (משנת קנ"ז, 1397), צילום בספריה הלאומית בירושלים, מס' F 1167 (ונשמטה במהד' ר"ש בובר שהתבססה עליו). וכך הנוסח בכתב היד: "ויום טוב לא קבלו עליהם שני לעשות אותם ימי משתה ושמחה שיום טוב היה אסור בעשיית מלאכה. אבל מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אסור". ובאמת תיבת "לא" מוכרחת כאן בלשון המדרש (וכך עולה מבבלי מגילה "מלאכה לא קבילו עליהו", לעיל הערה 37, ובדומה בירושלמי מגילה, לעיל הערה 39). אכן, מעניין לציין, כי גם הנוסח "יום טוב קבלו עליהם" אינו שיבוש מוחלט, כי באותה השנה הם אכן קיבלו עליהם יום טוב (יום האסור בעשיית מלאכה), אלא שהם לא קיבלוהו לדורות.



המדרש שלפנינו מציע את הלכות חג הפורים לדורות,<sup>61</sup> וזאת בסגנון דומה לדרשות המובאות בבבלי ובירושלמי (לעיל פרק ב ולעיל פרק ג סעיף 1). אולם יש לשים לב, כי בעוד שלגבי דרשת הירושלמי יש מקום להסתפק על איזה פסוק מוסבת הדרשה – האם על הפסוק שבאסתר ח, יז (ככת"י לידן), או על הפסוק שבפרק ט, יט (כסברת האחרונים) – וזאת משום שבירושלמי צוטט הפסוק באופן קצר וחלקי (והכול תלוי בהימצאותה של מילה אחת "וששון"), הרי שלגבי הדרשה המופיעה במדרש לקח טוב ברי הדבר שהיא מוסבת על הפסוק שבאסתר ח, יז – "וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל עִיר וְעִיר מְקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִגִּיעַ שְׂמֵחָה וְשִׂשׁוֹן לַיהוּדִים מִשְׁתֵּה יוֹם טוֹב", שהרי פסוק זה צוטט כאן במדרש באופן נרחב יותר (אף שלא צוטט במלואו).

לפנינו אפוא עד ברור להבנה המיוחדת, שפסוק זה "ובכל מדינה ומדינה" מקדים ומתאר את שאירע לאחר המלחמה – שהרי רק משום כך הוא יכול לשמש בסיס להלכות חג הפורים לדורות.

להשלמת התמונה נאמר, כי בדומה לעולה ממדרש לקח טוב ביחס לפסוק (ח, יז) "ובכל מדינה ומדינה", כך עולה מדברי כמה וכמה מפרשני מגילת אסתר ביחס לפסוק הצמוד לו לפנינו (ח, טז) "ליהודים היתה אורה ושמחה" ועל פי פירושם המחודש לדרשת בבבלי בפסוק הזה "אורה זו תורה" (לעיל פרק ב, סעיף 1). אומנם מקובל אצל רוב מפרשיה שהיא מתייחסת לעת הזאת, לאשר אירע אצל היהודים לפני המלחמה, וברי שכך עולה מדברי התרגום הראשון, שמציין כי נתנה רשות ליהודים לעסוק בתורה ובמצוות (לעיל שם, סעיף 1), ועם זאת, מפרשנים שונים עולה כי פסוק זה ודרשת הבבלי עליו מתארים את אשר אירע בעקבות המלחמה ולאחר ניצחון היהודים בה.<sup>62</sup>

61 קשה לומר שהאיסורים הללו מסבירים את טיב השמחה והששון, אז כאשר הגיעו האיגרות השניות לכל מדינה ולכל עיר אשר היו בהן היהודים. שכן הניסוחים "מלמד שאסורים בהספד" ו"מלמד שאסורים בתענית" הם בלשון הווה קבוע שמתארים הלכה תמידית, ולא מציאות חד פעמית שהייתה בעבר אז בימים ההם בממלכת אחשורוש, ומה גם שניסוחים אלו מקורם בבבלי, ובסגנון דומה בירושלמי (לעיל פרק ב סעיף 1, ולעיל פרק ג סעיף 1), ושם ברור הדבר שהם מלמדים את דיני חג הפורים.

62 יש שדקדק בדברי רש"י (על דרשת הבבלי "שמחה זה יום טוב"), מגילה טז ע"ב: "זהו יום טוב – קיימו עליהם ימים טובים", שלכאורה נראה שכוונתו לימי הפורים שקיבלו היהודים עליהם. אולם הוא דחה אפשרות זאת, בין השאר, "מפני שפסוק ליהודים היה קודם כל זה [...] ואין לומר כי הוא על שם העתיד". ראו: מנות הלוי, אסתר ח, טז, לעיל הערה 21, ח"ב, עמ' רסג (ואלו דברי בנו ר"מ הלוי), ועיינו עוד שם. אולם המחברים והמפרשים המובאים להלן, בפנים ובהערות, לא נמנעו מלפרש את דרשת הבבלי על העתיד.

כך נקטו המהר"ל והשל"ה (מאות ט"ז–י"ז) בפירושיהם לפסוק זה,<sup>63</sup> וכך למשל, כתב ר' וידאל הצרפתי (מאות ט"ז–י"ז):<sup>64</sup>

בגמרא אמר ר' יהודה אורה זו תורה [...] שמחה זה יום טוב [...] – שניתוספה להם תורה אחרת שהיא קריאת המגילה שנקראת ספר. [...] שמחה זה יום טוב, כי נתוספו להם ב' ימים טובים, לעשות את ימי הפורים האלה ימי משתה ושמחה.

בדרך זו, בסגנונות שונים, נקטו עוד מפרשים,<sup>65</sup> שלפי דרשת הבבלי הפסוק "ליהודים היתה אורה" מתאר את שאירע לאחר המלחמה ובעקבות הניצחון בה, אף שנכתב לפניו!<sup>66</sup> אולם יש לציין כי אצל כל המפרשים הללו (שנזכרו בפנים ובהערות) אין התייחסות לירושלמי ולמדרש לקח טוב, וגם לא לחלוקה לסדרים ולפרשות, שהם יסודה ובסיסה של הבנה מהפכנית זו.

4. על פסוקי כותרת במקרא – אשר מגלים מראש את העתיד להתרחש בהמשך הסיפור לביסוס ההבנה המוצעת בפרק הזה ולחיזוקה, יש להביא בחשבון שתופעה קיימת היא במקרא, שכבר חז"ל עמדו עליה,<sup>67</sup> שפסוק מסוים משמש ככותרת מקדימה

63 מהר"ל, אור חדש (פירוש על מגלת אסתר), הקדמה, מהד' ירושלים, תשס"ד, עמ' א–ד; ר"י הלוי הורוביץ, בחיבורו שני לוחות הברית (של"ה), תורה שבכתב, פרשת תצוה, מהד' ירושלים תשנ"ג, ח"ד, עמ' רצה (ובולט הדבר במיוחד באשר כתב: "שמחה זה יום טוב – כי נעשה יום טוב חדש פורים מה שלא היה"). אומנם יש מקום לדקדק בפירושיהם אם כוונתם אכן שדרשת הבבלי כולה, על ארבעת מרכיביה, מתייחסת לאשר אירע בעקבות המלחמה או רק חלק ממרכיביה מתייחסים לעתיד.

64 מגילת סתרים (לעיל הערה 8), עמ' תח, כפירוש שני לדברי הגמרא, ועיינו עוד שם הסבריו להמשך הדרשה – ששון זו מילה ויקר אלו תפילין.

65 כמו: ר"ח ב"ר בצלאל (אחי המהר"ל), ספר החיים, ספר פרנסה וכלכלה, פ"ז (מהד' ירושלים תשע"ד, עמ' קיא) שהתייחס לדרשת הבבלי וכתב: "מגיד שקיימו וקבלו עליהם מאמר הפורים האלה בשמחה", ע"ש הסברו המלא. ראו גם: רא"א הלוי גומבינר, זית רענן, לעיל הערה 20, שם ("שמחה זו יום טוב על פורים"); ר"א הכהן, דנא פשרא, לעיל הערה 9, עמ' קכו ("שמחה יום טוב שנתוסף להם יום טוב אחר שהוא פורים"). אולם אצל שניהם רק פרט זה, "שמחה זה יום טוב", הוסבר על שם העתיד.

66 ושמה גם בעל מדרש לקח טוב סבור כך. שכן, הסברו לפסוק "ובכל מדינה ומדינה" (שצוטט בפנים) מובא מיד לאחר שהביא את דרשת הבבלי "אורה זו תורה" (והיא מובאת שם במלואה). אפשר שצמידות זו מרמזת שכשם שהוא סבור שהפסוק "ובכל מדינה ומדינה" מתייחס למסופר בפרק הבא, לימים שנחגגו לאחר הניצחון במלחמה. כך גם הפסוק שקדם לו "ליהודים היתה אורה" מתייחס לימים הללו.

67 חז"ל אף ראו בכך את אחת המידות שהכתוב נדרש בהן, וכמובא במשנת רבי אליעזר (הנקרא גם "מדרש שלשים ושתים מדות"), מהד' ענעלאו, ירושלים תש"ל, עמ' 24: "מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו שלראשון כיצד. ויברא אלקים את האדם בצלמו, הרי כלל, ואחר כך

למסופר אחריו, וכבר עתה הוא מדווח, בקצרה ובתמצית, על מה שאנו עתידים לקרוא ולהבין בהרחבה בהמשך.<sup>68</sup> יש לעיתים, שכותרת זו, במרומז או במפורש, אף מספקת מידע מוקדם על העתיד להתרחש – וכפי שחוקרי מקרא העמידו על תופעה זו, וכך למשל, כתב על-אודותיה פרנק פולק:<sup>69</sup>

כשם שהמספר עשוי לשוב ולהשקיף על העבר ועל אשר כבר סופר, כך הוא יכול גם להקדים ולרמוז לעתיד בכלל, ובפרט לאשר יתרחש בהמשך העלילה (מבט לפני, חזות, anticipation). יש שבפתיחת הפרשה תבוא פסוקית קצרה להצביע על האירוע העיקרי או על תוצאות המעשה, כעין כותרת. בהמשך דבריו התייחס פולק לשאלה כיצד מרשה לעצמו המספר המקראי לגלות מראש מה יקרה בסופו של דבר, והרי בכך יופג המתח ואיש לא יתעניין עוד בסיפור? והבהיר:<sup>70</sup>

פירט את מעשיו, וייצר ייי אלקים את האדם, ויפל ייי אלקים תרדמה על האדם, ויבן ייי אלקים את הצלע. השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו של ראשון, ועיניו עוד שם. כלומר, פסוק אחד המופיע בבראשית א, כז: "ויברא אלוקים את האדם בצלמו" משמש כותרת מקדימה ותמציתית לכל מה שיסופר בהרחבה אחריו, בבראשית פרק ב, על בריאת אדם וחווה. בדרך זו הלכו גם רבותינו הראשונים. כך למשל, בסיום הפרשה המתארת את הבדלת ערי המקלט על ידי משה נאמר (דברים ד, מד): "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל". אף שאפשר לפרש שפסוק זה מתייחס לעניין הקודם (היינו לערי המקלט, וכפי שנקט ר"א סבע, צרור המור, דברים שם), הרי שרש"י שם כתב: "וזאת התורה – זו שהוא עתיד לסדר אחר פרשה זו". כלומר, לפנינו פסוק המשמש כותרת לפסוקים רבים שיופיעו אחריו (ואף פסוקים רבים מאוד, לפי מפרשי רש"י שכוונתו לכל המצוות האמורות לחלן בספר דברים עד פרק כח). ובדומה לרש"י (ואולי כך הוא מפרשו) נקט רבנו בחיי, דברים שם, וכתב: "וזאת התורה אשר שם משה – הם הדברות שיזכיר בסמוך אחר פרשה זו".

לדוגמאות נוספות, ראו: י' קיל, בראשית עם פירוש דעת מקרא, ירושלים תשנ"ז, עמ' ב (על הפסוק בבראשית א, א: "בראשית ברא אלוקים"); א' בן מנחם, יונה עם פירוש דעת מקרא, ירושלים תשנ"ח, עמ' יד (על הפסוק ביונה, ג, ה: "ויאמינו אנשי נינוה"), ועמ' יז (על הפסוק ביונה ד, ד: "ויאמר ה' ההיטב חרה לך") – שכל הפסוקים האלו מקדימים לתאר בקיצור ובתמצית את שיסופר אחריהם בהרחבה. דוגמאות אחרות מובאות בספרים הנזכרים בהערה הבאה.

פי' פולק, הסיפור במקרא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 174, ולמגוון דוגמאות עיינו שם, עמ' 174–191. עוד על תופעה זו, של פסוקים המקדימים למסור נתונים שעדיין לא התרחשו בסיפור (ולאו דווקא בפסוקי כותרת), ועל המונחים השונים שנבחרו במחקר להגדרתה, ראו: ש' בר-אפרת, העיצוב האמנותי של הסיפור המקראי, ת"א תש"ס, עמ' 183–184; י' גרוסמן, גלוי ומוצפן, על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי, ירושלים-ת"א 2015, עמ' 305–306, 309–312, והספרות הנזכרת שם.

פולק שם, עמ' 175.

68

69

70

המספר עשוי להתגבר על סכנה זו, אם הוא מגלה רק טפח ומכסה טפחיים. [...] הידיעה החלקית תרכך, אמנם, את השאלה 'מה יקרה הלאה?', אך את מקומה תתפוס השאלה 'כיצד זה יקרה?'.  
דבריו אלו שופכים אור נוסף על הצעתנו בפרק הזה והולמים גם אותה. לאמור: אפשר לראות בשני הפסוקים "ליהודים היתה אורה ושמחה" ובכל מדינה ומדינה" פסוקים של "מבט לפני". כלומר, הם מודיעים מראש את מה שעתיד להתרחש ("שמחה וששון, משתה ויום טוב"), ועם זאת, הם אינם מגלים הכול, אלא הם משמשים ככותרת בלבד לתוצאות האירועים העתידיים, ועדיין מותירים לקורא המגילה עניין וסקרנות – לקרוא את המשך הסיפור וללמוד "כיצד זה יקרה".

#### ד. יישוב פרשני המגילה הקדומים (מאות ט"ו–ט"ז)

##### עיקר השמחה על הישועה העתידה

גם בפירושי רבותינו הראשונים למגילת אסתר אין כמעט התייחסות לשאלה הנידונה כאן (לעיל פרק א). ואולם, החל מסוף תקופת הראשונים ואילך (מאות ט"ו–ט"ז), אפשר למצוא אצל חלק מפרשני המגילה התמודדות עם שאלה זו, אף שהשאלה עצמה אצל חלקם מנוסחת בקצרה, ואצל רובם היא רק עולה במשתמע מן הפירוש עצמו.

כך מובא בפירושי ר"י גאקון (מאות ט"ו–ט"ז?) שהובאו אצל ר' שלמה הלוי אלקבץ, בחיבורו מנות הלוי, בהתייחסו לשמחת היהודים המופלגת (אסתר ח, יז):<sup>71</sup> והה"ר יוסף גאקון ז"ל כתב וזה לשונו: בכל מדינה וגוי היה שמחה וששון ליהודים, בהשענם כי ה' ילחם ויהיה בכסלם, ואשר יעמוד כנגדם יערוהו מן העולם, וכל שכן כי לפי ששרי המלך מנשאים את היהודים רבים מעמי הארץ אשר חשבו לשלוח יד ביהודים, אע"פ שאינם מזרע עמלק, עתה מתיחדים, ר"ל חזרו להיות בעזרם, ואין הרצון שנתגיירו, כי למה זה ישליך אדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו.<sup>72</sup>

71 לעיל הערה 21, ח"ב, עמ' רפה.

72 יש לשים לב כי הפסוק "ורבים מעמי הארץ מתיחדים" מופיע לאחר תיאור השמחה והששון של היהודים. ר"י גאקון כורכם יחדיו וסבור שהתרחשות זו של "ורבים מעמי הארץ מתיחדים" גם היא הייתה מן הגורמים המשמעותיים לשמחה ולששון. יותר מכך, התיאור על שרי המלך אשר "מנשאים את היהודים" נזכר בפרק הבא (אסתר ט, ג) בתיאור יום י"ג באדר, יום המלחמה, ונראה שגם בעניין זה סבור ר"י גאקון שפסוק זה מתאר מציאות ממושכת שהתחילה כבר אז כאשר "מרדכי יצא מלפני המלך", וגם היא הוסיפה והגבירה את השמחה והששון של היהודים.

לדבריו, היהודים בטחו בה' שיהיה בעזרם, ונוסף על כך, שרי המלך מנשאים את היהודים, וגם רבים מעמי הארץ עברו לצד היהודים "להיות בעזרם". כל אלו חברו יחדיו לסיבת שמחתם המרובה, וזאת עוד בטרם תבוא המלחמה.

בסגנון דומה לדברי ר"י גאקון מובא גם משם ר' יהודה בן שושן (מאות ט"ו-ט"ז) אצל ר' שלמה הלוי אלקבץ בחיבורו מנות הלוי (אסתר ח, יז):<sup>73</sup>

והר"ר יהודה בן שושן ז"ל כתב וזה לשונו: שמחה וששון גם משתה ויום טוב, כלשונם (יומא ע'). ויום טוב היה עושה לאוהביו, כי לא אסרם במלאכה<sup>74</sup> [...] וזה יורה כי נתחזק לבם בשרי המדינות שיעזרום, ואין צורך, כי מי שמלטס מיד צר הוא מעוזם, על כן שמחו מיד.

הרי שגם הוא מצביע על שני גורמים לשמחה, וזאת עוד בטרם תבוא המלחמה. האחד הוא מעמד המתחזק של היהודים, והשני הוא ה', מעוזם בעת צרה. אולם הוסיף והדגיש שבגורם הראשון "אין צורך", לפי שהעיקר הוא אמונתם "כי מי שמלטס מיד צר" והיינו מהמן, הוא גם יצילם בעתיד משאר כל אויביהם.

באופן דומה נקט ר' זכריה בן סרוק (מאה ט"ו), אשר הבלית את הביטחון בה' כגורם המרכזי לשמחה, ועם זאת ייחס חשיבות גם לאירועים בממלכת אחשורוש אשר נטו במובהק לטובת היהודים. כך הוא כתב כאשר התייחס לספרים ששלחו מרדכי ואסתר כנגד הספרים ששלח המן:<sup>75</sup>

וכתבו ספרים אחרים, איך המלך היה נותן להם רשות להקהל ולעמוד על נפשם ולעשות מלחמה ולהשמיד להרוג ולאבד את כל חיל עם ומדינה, ואז כשישמעו תליית המן ושמרדכי הוא מושל על ביתו, ועוד שהמלך סייעם עתה ברשות הזה, לא ימצא איש שירים את ידו ואת רגלו נגד היהודים. [...] ואף על פי שעדיין לא נצחו את אויביהם, עם הבטחון הגדול שהיה למרדכי בשם יתברך יצא קודם הנצחון בלבוש מלכות תכלת וחור וגוי', וכל זה עשה כדי לאיים את אויביהם אשר בשושן, ובאיום אנשי שושן ימשך איום לכל חיל עם ומדינה, וכמו שהבטחון שלהם היה שלם כן נצחונם כנגד אויביהם היה שלם.

הינה כי כן, בתחילה הוא התייחס לנסיבות שהתפתחו לאחרונה בממלכה לטובת היהודים עד כי רבה הסבירות ש"לא ימצא איש שירים את ידו ואת רגלו נגד

73 לעיל הערה 21, שם, עמ' רפו.

74 כוונתו שהמונח "יום טוב" האמור כאן משמעו סעודה, ואין משמעו יום האסור במלאכה.

75 פירוש רבינו זכריה סרוק, בתוך מקראות גדולות "אורים גדולים", לעיל הערה 7, כך א (בחלקו השני של הכרך), עמ' קיח.

היהודים". ואולם, בהמשך דבריו הוא העלה על נס את מידת הביטחון בה', הן של מרדכי ("הבטחון הגדול שהיה למרדכי") הן של שאר ישראל ("שהבטחון שלהם היה שלם"), וזאת עוד בטרם נלחמו וניצחו. כמדומה שהוא סבור שהביטחון בה' שיושעים נבע גם מההתרחשויות שהיו בממלכה שהתהפכו לטובת היהודים. עניין זה, שהאירועים האחרונים בממלכה הוכיחו שה' פועל לטובת ישראל, הודגש גם על ידי ר' אהרן אביוב (מאות ט"ז–י"ז), שהתייחס לפסוק "ליהודים היתה אורה ושמחה", ואלו עיקרי דבריו:<sup>76</sup>

שישראל עדיין לא היו מאמינים היות תשועתן את דרך ההשגחה, רק היו חושבים שמקרה הוא, אבל כשראו שמרדכי יצא בלבוש מלכות, הבינו שה' שילם לו גמול כל מה שנצטער כמו שפירשנו,<sup>77</sup> והאמינו היות הכל נס נסתר. [...] עוד אפשר שחוזר [= הפסוק ליהודים היתה אורה] למ"ש והעיר שושן צהלה ושמחה, ואמר שאותה צהלה ושמחה ליהודים היתה אורה, כי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים עמו, כי בראותם שאפילו האומות שמחו, אז זה היה לאור כי פקד ה' לעמו, מה שהיה היפך בגדולת המן שהעיר שושן נבוכה. סוף דבר שכוונת אומרו אורה, היינו שהאירו עיניהם של ישראל להבין כי ה' בתוכם.

מבואר בדבריו שמפלת המן ועליית מרדכי לגדולה, וגם שמחת האומות בטובת ישראל, הם שעוררו את השמחה הגדולה אצל היהודים והשרישו בהם את ההכרה כי הם תחת השגחת ה' ושמירתו. ואף שר"א אביוב לא התייחס מפורשות לסכנת המלחמה המתקרבת, הרי שדבריו מספקים הסבר גם לשמחה המרובה עוד בטרם תבוא המלחמה, שהרי הדגיש: "שהבינו והאמינו כי פקד ה' את עמו".<sup>78</sup> נסכם ונאמר: פרשני המגילה שלפנינו הסבירו כי שמחת היהודים המופלגת הייתה אכן (גם) על ניצחונם העתיד לבוא במלחמה הקרבה, ועמודי התווך של שמחה זו היו שניים: האחד, האמונה והביטחון בה' שיושעים במלחמה הזאת; והשני, שרשרת האירועים שהתרחשה לאחרונה בממלכת אחשורוש, אשר חיזקה את מעמד מרדכי והיהודים, ובאופן טבעי גם הייתה אמורה להרתיע את שונאיהם ולרפות ידי אויביהם.

76 ר"א אביוב, שמן המור, מהד' ירושלים תשס"ד, עמ' רכז–רכה.

77 לעיל בספרו, עמ' רכא, התייחס ללבוש המלכות של מרדכי שזכה בו תמורת קריעת בגדיו על רעת המן.

78 שמן המור שם, עמ' רכה.

לגבי מה שכתבו הפרשנים הללו על הנסיבות הטבעיות – גדולת מרדכי והמפנה שחל לטובת היהודים בממלכה – יש להוסיף כי מלבד מה שעולה במשתמע מפשוטם של הפסוקים, הרי שהתרגום השני לאסתר מלמד במפורש על עמדתו האוהדת של אחשורוש כלפי היהודים, וזאת למדים ממה שהיה כתוב (לפי התרגום) באיגרות השניות – האיגרות ששלח מרדכי אל כל מדינות המלך ותושביהם (אסתר ח, ט–יג). תרגום זה מוסיף ומרחיב את נוסח האיגרות הללו, המופיע לפנינו במגילה, ובין השאר כותב כך (אסתר ח, יג):<sup>79</sup>

ואיתיהן אנון גברין צדיקין אסתר דמשבחא בכל הדרא, ומרדכי דחכים בכל חכמתא, ומומא בהון לא אשתכח ולא באומתהון, ואנא חשיבית בגרמי דאומא אחרייתא שאיל מני, אנא כד לא הויתי ידע דיהודאי שאיל מני דמתקריין בנוי דמרי כולא שהוא ברא שמיא וארעא [...], מטול דהמן בר המדתא צליבנן יתיה, וכל דהוה שוי אסקנן ברישיה, ומן דברא שמיא וארעא אסקית מחשבתיה ברישיה. [תרגום: ואלו הם האנשים הצדיקים אסתר המהוללת בכל הדרה, ומרדכי החכם בכל חכמה, ומום אין בהם ולא באומתם, ואני חשבתי לעצמי שהוא שואל ממני אומה אחרת, ולא הייתי יודע שהוא שואל ממני את היהודים הנקראים בנים לאדון הכל אשר ברא שמים וארץ [...], ועל כן תלינו את המן בן המדתא, וכל מה שזמם לעשות השיבנו על ראשו, ומי שברא שמים וארץ השיב לו גמולו בראשו].

דברים אלו שנכתבו באיגרות ששלח מרדכי בשם המלך (לפי התרגום השני) הבהירו בעצם שהאיגרות הראשונות ששלח המן וחתומות בטבעת המלך, יסודן בהטעיה ובמרמה, כי המן הוליך שולל את אחשורוש והסתיר ממנו שתוכנית ההשמדה מכוונת אל היהודים, ולאמיתו של דבר, המלך אוהד את היהודים, ואינו רוצה כלל ברעתם. ברי הדבר שנוסח מפורט זה היה בו כדי לחזק עוד את מעמדם של היהודים בממלכה, להגביר את ביטחונם ואף את שמחתם, נוכח המלחמה המתקרבת.<sup>80</sup>

79 נוסח התרגום בארמית ופירושו לעברית לקוח מתוך: מגילת אסתר "תורת חיים" (לעיל הערה 6), עמ' רצג.

80 ראוי לציין כי יש מפרשים שהעלו רעיונות דומים למובא כאן מתרגום שני, וזאת מבלי להזכירו ולציין לו, וחלק מהם הוסיפו משלהם בהסבירם את פעולת מרדכי בשילוח האיגרות. ראו לדוגמה: ר"י גרשון (מאות ט"ז–י"ז), שלום אסתר, בתוך: מקראות גדולות "אורים גדולים", לעיל הערה 7, כרך ב, עמ' תתקמ. וסיים: "ובזה אין ספק שינצלו ישראל מצרתם ביום ההוא".

בדרכם של המפרשים הקדומים הללו אחזו גם מפרשים המאוחרים להם עד ימינו ובסגנונות שונים ומגוונים.<sup>81</sup> יש מהם שהעמידו את הביטחון בה' כסיבה לשמחה המופלגת,<sup>82</sup> ויש מהם שהעמידו על המהפך בעמדת המלך אחשורוש לטובת היהודים, שהתבטא בתליית המן, בעליית מרדכי לגדולה,<sup>83</sup> ובספרים ששלחו מרדכי ואסתר שנתנו רשות ליהודים לפגוע במבקשי רעתם, כגורם לשמחה המרובה, ויש גם ששילבו בין השניים.<sup>84</sup> יש פרשנים שלא התייחסו לשמחת היהודים ודבריהם לא

81 גם אצל חוקרי זמננו מצאנו ביטוי לדרך זו. כך למשל טען קליינס (שבא מתוך גישה ספרותית) כי שילוח האיגרות השניות מטעם המלך, שבהן נכתב שהיהודים רשאים להתגונן ולפגוע בכל מבקשי רעתם, בעצם נטרל את תוקפן של האיגרות הראשונות שבהן ניתנה רשות להשמיד ולהרוג את כל היהודים. נוצר כאן מעין תיקו בין היהודים לאויביהם, והקורא את הסיפור מבין שהחוק הפרסי הוא שמנע מן המלך אחשורוש לבטל רשמית את האיגרות הראשונות, ולכן הוא נאלץ לעשות זאת באיגרות נגדיות, אבל לאמיתו של דבר המלך אינו מעוניין בעימות בין הצדדים, וכנראה גם נוכרים רבים לא היו מעוניינים בכך, וממילא ספק אם בפועל יתרחש עימות שכזה בעוד מספר חודשים! לדעת קליינס, סוף פרק ח, המתאר את שילוח האיגרות השניות ושמחת היהודים, בעצם מביא אותנו לנקודת השיא של הסיפור, ואפשר היה לסיימו כאן ולהשאיר לקוראים לדמיין בעצמם מה אירע ביי"ג באדר בסוף אותה השנה – לכל היותר הקוראים יכולים לשער כי היהודים יסבלו אבדות מסוימות, אבל היהודים בוודאי לא יושמדו, לבטח לא ביום אחד של קרבות (ולדעתו, כאן בפרק ח אכן הסתיים סיפור המגילה הקדום).  
D. J. A. Clines, *The Esther Scroll – The Story of the Story*, Sheffield 1984, pp. 26–30.

82 כך למשל כתב בקצרה ר"ל צינץ, מלא העומר, אסתר ח, יז (מהד' מכון מהרא"ל צינץ, ירושלים תשס"ו, עמ' קכד): "אף שהפכפך היה [= אחשורוש], בטח לבס בנס שעשה להם הקב"ה, שבוודאי תהיה הצלה גמורה". וראו גם: ר"א הכהן, מדרש אליהו על מגלת אסתר, מהד' ב"ב, תשס"ה, עמ' שכ; ר"מ סופר, תורת משה השלם, לעיל הערה 20, עמ' קעט: "כי היו בטוחים שהם יתגברו ויצליחו".

83 כך למשל מובא בחידושי הגר"י על תנ"ך ואגדה, ב"ב תשע"ו, עמ' רח, על הפסוק והעיר שושן צהלה ושמחה: "ידכיון שראו שמרדכי הסיר שקו ולבש בגדי מלכות ראו בעליל שבטלה הגזירה וקרה הנס ולכן 'והעיר שושן צהלה ושמחה'". בסגנון אחר מובא משם הגר"י: "כשראו את שמחתו של מרדכי ידעו, אם גדול הדור שרוי בשמחה, ברור שנגאלו מצרת המן". ראו: ר"א וולף, רבותינו, ב"ב תשל"ה, עמ' ריא (מר"מ פיינשטיין ששמע ממנו). ובדומה לזה: ר"א בן חיים, מועד אברהם, ירושלים תשס"ד, עמ' נד, שפירש ברוח זו את לשון הפיוט "שושנת יעקב צהלה ושמחה, בראותם יחד תכלת מרדכי".

84 כך למשל ר"ש גפן בספרו שמועה טובה על התורה, ירושלים תשס"ח, עמ' תט, כתב על מרדכי: "דמאחר שראה את ישועת ה' עד הנה הבין בדעתו שימלטו מן הגזירה בבוא זמנה, וכבר היה מקום לשמוח בישועה העתידה לבוא, וכדרך שביאר הגר"ח הכתוב בתהלים [יג] ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לה' כי גמל עלי, דאף דעדיין לא באה הישועה מ"מ ע"י הבטחון כבר יגל לבי בישועתך העתידה לבוא, ורק לענין שירה א"א לומר עד אשר תבוא הישועה בפועל, וז"ש אשירה לה' כי גמל עלי", ועיינו עוד שם. ועל דבריו אלו יש להוסיף שכנראה מאותו הטעם שמוחו גם יהודי שושן ויהודי שאר ממלכת אחשורוש.



באו כמענה לקושי שהעלינו לגבה (לעיל פרק א), ועם זאת, מאחר שהם הדגישו את הגורמים שהוסברו כאן, הרי שגם בפירושיהם, במובלע ובמשתמע, יש כדי להבהיר את פשר השמחה הכה גדולה של יהודי שושן ויהודי הממלכה.<sup>85</sup>

### ה. יישוב פרשני דורנו – שמחה יזומה ומוחצנת כתכסיס

אצל אחרוני זמננו מצאנו כיוונים חדשים להתרת הקושי הנידון (לעיל פרק א). אכן, כדרכם של חז"ל בנידון כאן (לעיל פרק ב) גם הם בחרו בדרך דרשנית, ונרחיב כאן על אחד מהם.<sup>86</sup> כך הציע בדורנו ר' חיים קנייבסקי:<sup>87</sup>

וא"כ צ"ע מש"כ ובכל מקום אשר דבר המלך מגיע שמחה וששון ליהודים, לשמחה מה זו עושה שעדיין מלחמה גדולה לפניה. ונראה שזה הי' מחכמתם של היהודים, לפרסם את זה ולעשות שמחה וששון, כאילו שבטוחים שידם על העליונה, ועל ידי כך נפל פחדם על כל העמים [...] וי"ל שמרדכי יעצם לעשות כן, שהרי הי' לו רשות מהמלך "כתבו על היהודים כטוב בעיניכם", ולכן יעצם שיעשו שמחה, שיפול פחדם על הכול.

85 כמו: (א) ר"ח אבן עטר, ראשון לציון, אסתר ח, שבאר את דברי אחשורוש לאסתר, וכתב: "כוונתו בזה כי לא יהיה לה עוד מורא, כי אין אדם יכול לשלוח יד בישראל, להיות כי כשראו העמים להמן הצורך הגדול הכותב על היהודים וכו', תלו אותו על אשר שלח יד ביהודים ואת ביתו וכו', הוא סימן שרצון המלך שלא להשמיד את היהודים"; (ב) ר"מ ישורון, אמרי יעקב, ח"א, וורשא תרע"ג, אסתר, עמ' 120, שכתב על עמי הממלכה: "ובוודאי יחקרו דעת המלך בעצמו, ויראו כל העמים ממשלת ידו, למלאות רצונו, וכאשר ישמעו תליית המן וגדולת מרדכי, מחותן המלך, וכי המלכה היא יהודית, יחשבו וישפטו דעת המלך, כי הוא אוהב ישראל מאוד, ורצונו לבער שונאיהם ומצריהם ומקטריגיהם". (ראו גם ר"י גרשון, לעיל הערה 80). אכן, פירושים אלו לא נכתבו כהסבר לשמחת היהודים המופלגת, ועם זאת יש בהם כדי לשפוך אור על שמחה זו, וכמבואר בפנים.

86 יש בדורנו שכתב:

וצריך לבאר דלשמחה מה זו עושה, הרי עדיין לא נלחמו ישראל כנגד הצרים והקמים עליהם להשמידם ולאבדם [...] ובדרך הטבע לכל מלחמה יש קרבנות [...] ואין שמחו כבר בעת שהגיע דבר המלך ודתו [...]?! (ויישוב): "ונראה שהשמחה והמשתה שעשו היו מחמת שבא עתה לידם לקיים מצוות מחיית עמלק. [...] והראו בזה בני ישראל שמקבלים עתה מצוות התורה בשמחה [...] שהרי על מצוה אחת לחוד, אע"פ שכרוך בה סכנת נפשות בכל זאת שמחים ועושים משתאות לכבודה, כל שכן על כל התורה כולה.

ראו: ר"א גינזבורג, גזי המלך, על מגילת אסתר, ברוקלין תשס"א, עמ' קסט-קע. ולפי דרכו זו הוסיף והסביר את האמור בבבלי מגילה טז ע"ב "אורה זו תורה" (צוטט לעיל בפנים, פרק ב סעיף 1) - שישאל בחרו להתחזק דווקא בארבע מצוות אלו כדי להעצים את מעלתם ואת זכותם כנגד כוחו של עמלק, ע"ש.

87 טעמא דקרא, מהד' חמישית, ב"ב תשע"ג, עמ' רפב-רפג, אסתר שם.

לדעתו, שמחת היהודים בעת ההיא הייתה בעצם תכסיס פסיכולוגי מחוכם, אמצעי לחימה מיוחד, שהגה מרדכי. לאמור: מרדכי יעץ ליהודים להפגין שמחה רבה כלפי חוץ, לשדר ביטחון ועליונות בפרהסיה, כבר עתה בחודשים שקדמו למלחמה, כי ידע שבכך הם יצליחו להחליש ולרפות את ידי אויביהם, שיחששו ויפחדו מהם, ואף יימנעו מלהילחם נגדם כאשר תגיע עת המלחמה ב"ג באדר.

אומנם לא ציין ר"ח קנייבסקי בדבריו כיצד היו אמורים היהודים "לעשות שמחה וששון" מוחצנת ומופגנת בעת ההיא, ודומה שיש להיצמד למסופר במגילה בהקשר זה – "משתה ויום טוב". כלומר, באמצעות סעודות ומשתאות יכולים היו היהודים לבטא ולפרסם את שמחתם ואת ביטחונם, ומן הסתם גם באמצעות שירים וריקודים ברחובות קריה, שימוש בכלי זמר וכדומה.<sup>88</sup>

זאת ועוד, פירושו של ר"ח קנייבסקי מדגיש את עניין השמחה המוחצנת בלבד, כנשק פסיכולוגי. נראה שאנו יכולים להוסיף על פירושו זה ולומר כי כאשר האדם יוצר ומעורר ביטויים של שמחה, ולו אך כלפי חוץ, סוף דבר ששמחה מדומה זו תשפיע עליו ותחלחל פנימה!

כך מקובל במחקר המודרני העוסק בתחום הנקרא פסיכולוגיה חיובית, שאפשר ליצור, לטפח ולבסס בקרבנו רגשות ותחושות, כנות וממשיות של שמחה ואושר, אם נאמץ ונניישם פרקטיקות מסוימות, מהן פנימיות, כמו דרכי חשיבה, ניתוח ושיפוט חיוביים על עצמנו ועל הסובב אותנו,<sup>89</sup> ומהן חיצוניות, כמו דרכי התנהגות

88 זאת בדומה לאשר כתבו המפרשים בהסבר המונח "צהלה" בפסוק (אסתר ח, טו): "והעיר שושן צהלה ושמחה". כך למשל כתב הראב"ע, נוסח ב, אסתר שם: "צהלה – להרים קול, כצהלת הסוסים". וכן פירש גם ר"מ חלאיו, אסתר שם, לעיל הערה 6, עמ' קסג. ור"א אביוב, שמן המור, לעיל הערה 76, עמ' רכב, כתב: "וכפל צהלה ושמחה לרמז שני מיני שמחה, חיצונית הנראית בחוץ והיא צהלה, ושמחה בלב". ראו גם תרגום שני לפסוק זה ואת התיאור הנרחב על יציאת מרדכי מלפני המלך, ובין השאר נאמר שם: "וכהניא נקטין בידיהן חצוצרתא". כלומר, היה שם שימוש בכלי נגינה שתרם לשמחה ולצהלה.

89 אך לדוגמה מתוך ספרים רבים (שנדפסו במקורם באנגלית): ד' קרנגי, אל דאגה, מהד' ירושלים 2007, בעיקר עמ' 119–131; מ' סליגמן, אושר אמיתי, מושב בן שמש 2005; ט' בן שחר, באושר ובאושר, ת"א 2010. וגם בעולם התורני התרבו החיבורים בתחום זה בדור האחרון, כמו למשל: Rabbi Zelig Pliskin, Conversations with Yourself, A practical guide to greater happiness, self-development and self-empowerment, Brooklyn, 2009. שי שמואלי, מחשבה יוצרת מציאות, ירושלים 2021.

חיוביות,<sup>90</sup> וביניהן גם תפיסת פיקוד על שפת הגוף.<sup>91</sup> כך למשל טוענים מלומדים בדורנו: <sup>92</sup> "לא חשוב כמה ההרגשה שלכם שלילית, כלפי חוץ הציגו חיוביות. [...] אמנם זאת רק הצגה, אבל הציגו אותה בצורה הכי טובה שאתם מסוגלים. בסופו של דבר תהפכו לאדם שאליו התחזיתם".<sup>93</sup>

אמור מעתה, תורף הפירוש שלפנינו הוא שמרדכי "יעצם שיעשו שמחה". אכן, אף שעצה זו אמורה הייתה להתבטא בתחילה באופנים חיצוניים בלבד, סוף דבר ששמחה זו תהפך גם לפנימית, ואף תהיה לגמרי אמינית וכעין שאמרו הקדמונים: <sup>94</sup> "כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות!"

### סוף דבר

ביטויי השמחה העזים ביותר המתוארים במגילת אסתר הם שלושת הפסוקים האחרונים בפרק ח (טו–יז), אלא שיש לתהות: מה פשרה של שמחה מופלגת זו כאשר המלחמה בפתח ותוצאותיה אינן ידועות? בזאת עסק המאמר, בהצעת הקושי הזה (פרק א) ובהתרתו על ידי מגוון של מקורות מספרות חז"ל ומהספרות הרבנית עד ימינו (פרקים ב–ה).

אכן, לעומת פירושים על דרך הפשט ולעומת פירושים על דרך הדרש והדרשנות שהצגנו לעיל (פרקים ב, ד–ה), שמוסכמת על כולם ההבנה שהשמחה המרובה קדמה למלחמה (ועם זאת היה בה טעם והיגיון), העמדנו על הבנה מהפכנית ולא מוכרת, העולה במשתמע מן הירושלמי, וגם מהחלוקה לסדרים ולפרשות וממדרש לקח טוב (פרק ג), שביטויי השמחה היתרה, שבסוף פרק ח במגילה, מתארים את מה שאירע בעקבות המלחמה ואחריה!

90 כמו הכרת תודה במילים, הן בפה הן בכתב, ראו בהרחבה: רוברט א. אמונס, תודה!, ת"א תשס"ט (מתורגם מאנגלית).

91 "ייתכן שאיננו שמחים, עליזים ואופטימיים. אבל אנחנו בוודאי מסוגלים להכריח את עצמנו להתנהג באופן הזה. המפתח הוא לתפוס פיקוד על שפת הגוף שלנו [...] מחקרים מראים שאם רק נניע חלק קטן בגופנו – נחיד, למשל – נצליח לגרום לשינויים רגשיים וגופניים משמעותיים". ראו: פ' פריציט, אופטימיות מנצחת, ת"א תשע"א, עמ' 128–129.

92 פריציט שם, עמ' 129.

93 כך שגור לאחרונה באנגלית: fake it till you make it (=זייף את זה עד שתהיה את זה). ראו: י' כץ, חושבים טוב, מושב בן שמן 2020, עמ' 181.

94 כך לשון בעל ספר החינוך, פרשת בא, מצוה טז. ובסגנון אחר שם, במצוות צה, צט.